

STRATY OSOBOWE POLSKIEGO ŚRODOWISKA TEATRALNEGO W LATACH 1939 - 1945

(Z PROBLEMATYKI MARTYROLOGII I EKSTERMINACJI INTELIGENCJI
W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ I OKUPACJI HITLEROWSKIEJ W POLSCE)

I. WSTĘP

1. PROBLEMATYKA BADAWCZA

W 1969 r. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce wszczęła ogólnopolską akcję weryfikacji i uzupełniania materiałów dotyczących strat inteligencji polskiej w latach II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej w Polsce. Skierowała ona swój apel do 39 grup zawodowych. Byli to m. in.: nauczyciele, naukowcy, inżynierowie i technicy, geodeci, prawnicy, lekarze i służba zdrowia, farmaceuci, urzędnicy (w tym: wymiaru sprawiedliwości, łączności, leśnictwa i wojska), duchowieństwo wszystkich wyznań, archiwiści, bibliotekarze, księgarze i wydawcy oraz dziennikarze, publicyści, aktorzy, muzycy i literaci.

Zainteresowanie poszczególnych środowisk było mierne. Często przekazywano materiały z pierwszych lat powojennych; tylko w nielicznych przypadkach poczyniono nowe badania. Niemniej, w wyniku tej uzupełniającej akcji zebrano ogółem około 24 tysiące nazwisk. Bardzo często zaopatrzone je tylko w ogólne informacje o śmierci danej osoby, jednak pozwoliły one podjąć pierwsze prace warsztatowe, w wyniku których 16 tysięcy nazwisk ujęto w kartoteki osobowe. Przeprowadzona w 1973 r. rekapitulacja tej akcji badawczej równocześnie zorientowała Główną Komisję w aktualnym stanie wiedzy i badań przedmiotu. Okazało się, że zaledwie kilka grup zawodowych w Polsce podjęło starania o udokumentowanie strat swego środowiska zawodowego, i to nie zawsze uwieńczone pełnym sukcesem¹.

Tymczasem problematyka badawcza ma swą 35-letnią historię — badania nad eksterminacją ludności polskiej, w tym także inteligencji, zainicjowano jeszcze w czasie wojny, a ich wyniki, w miarę możliwości wydawniczych, były sukcesywnie publikowane².

¹ Cały zbiór zgromadzony został w 40 jednostkach archiwalnych (segregatory, skoroszyty, teczki). Arch. GKBZHwP, Zh. III/27/111, 1 - 40.

² *Straty kultury polskiej 1939 - 1944*. Praca zbiorowa pod redakcją A. Ordegi [J. Hulewicza] i T. Terleckiego, t. I - II. Glasgow 1945.

Bezpośrednio po wojnie wszczęto szereg wielkich akcji badawczych — w tym Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, Opublikowane w 1947 r. pierwsze dane zorientowały opinię publiczną w rozmiarach strat. Przyjęto wówczas, że spośród inteligencji zginęło ogółem 48 500 osób³.

Inny charakter miała akcja Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce z końca 1945 r. i początku 1946 r., przeprowadzona w formie Ankiety Sądów Grodzkich o egzekucjach i grobach masowych, której wyniki opublikowano w latach późniejszych. Lakoniczne zestawienia zawierały m. in. dane o inteligencji⁴.

³ *Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych w Polsce w latach 1939 - 1945*. Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów, Warszawa 1947. Dla zorientowania czytelnika, podajemy z cytowanej publikacji wybrane dane statystyczne:

*Straty osobowe niektórych grup zawodowych inteligencji polskiej
w okresie wojny i okupacji 1939 - 1945*

Wyszczególnienie	Stan w 1939	Straty	Odsetek strat
Profesorowie i personel naukowy szkół wyższych	2 460	700	28,5
Nauczyciele szkół średnich	6 483	848	13,1
Nauczyciele szkół zawodowych	2 386	340	14,2
Nauczyciele szkół powszechnych	77 693	3 963	5,1
Duchowni katolicy	9 731 ^a	2 647	27,2
Lekarze	12 917 ^b	5 000	38,7
Lekarze dentyści	0	2 500	—
Adwokaci	7 890	4 500	56,9
Sędziowie, prokuratorzy i aplikanci sądowi	5 170 ^a	1 110	21,5
Historycy sztuki, archeologowie	0	62	—
Artyści plastycy	0	225	—
Muzycy	0	60	—
Aktorzy i reżyserzy	0	104	—
Literaci	0	56	—
Dziennikarze	0	122	—
Bibliotekarze i archiwiści	0	145	—

Stan w r. 1939 na podstawie *Małego rocznika statystycznego* z r. 1939; a — dane za rok 1937; b — dane za rok 1938; 0 — brak danych porównywalnych, ponieważ ostatnie dane przedwojenne pochodziły z r. 1931, tj. na 8 lat przed wybuchem wojny.

⁴ Główne wyniki Ankiety Sądów Grodzkich zostały opublikowane w lakonicznych zestawieniach (por. K. M. Pospieszalski, E. Serwański, *Materiały do sprawy eksterminacji w tzw. Kraju Warty*. „Przegląd Zachodni” nr 1 - 2/1955, ss. 298 - 359; K. Leszczyński, *Eksterminacja ludności na ziemiach polskich w latach 1939 - 1945. Opracowanie materiałów ankiety z 1945*. („Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce”, t. VIII, 1956, s. 15 i n. t. IX 1957, s. 113 i n; t. X 1958, s. 89 i n; t. XI 1960, s. 206 i n.).

Z roku 1947 pochodzi również praca B. Olszewicza o stratach kultury polskiej, w której autor zebrał dane o 4,5 tysiącach osób⁵.

Także Instytut Pamięci Narodowej, powołany bezpośrednio po wojnie, zebrał w czasie swej kilkuletniej działalności pewne materiały, w tym — opracowanie dotyczące strat osobowych kultury polskiej⁶.

Znaczną aktywność badawczą i wydawniczą wykazały środowiska twórcze, naukowe i artystyczne oraz grupy zawodowe związane z działalnością kulturalną, naukową i oświatową, o czym świadczy m. in. bogata literatura przedmiotu z tamtych lat⁷.

Ten bardzo intensywny okres badawczy i naukowo-wydawniczy zakończył się na początku 1950 r.: do badań interesującego nas problemu powracano po 1957 r.; czas oddalił jednak poszczególne środowiska od tamtych spraw. Uzupełniano niektóre wcześniejsze badania, ale zainteresowanie było małe.

⁵ B. Olszewicz, *Lista strat kultury polskiej (1 IX 1939 - 1 III 1946)*. Warszawa 1947. Pracy tej należy się chociażby krótka wzmianka. Powstała ona w wyniku osobistego zainteresowania autora w czasie wojny. Prof. B. Olszewicz zebrał wówczas tysiąc nazwisk. Materiały uratowane z powstania warszawskiego zostały po wojnie uzupełnione, dzięki współpracy dziesiątek osób. Lista publikowana sukcesywnie od lipca 1945 r. w „Tygodniku Powszechnym”, zamierzona najpierw w pięciu częściach — ogłaszana była aż w 35 częściach do czerwca 1946 r., dzięki natychmiastowej reakcji całego społeczeństwa (autor otrzymał 2000 listów). Za bazę źródłową służyły prof. B. Olszewiczowi relacje ustne i pisemne, wspomnienia, korespondencja, artykuły prasowe i w czasopiśmie, (do pracy załączył ówczesną bibliografię zagadnienia) oraz przedwojenne spisy, encyklopedie (składy osobowe wyższych uczelni oraz S. Łoży, *Czy wiesz kto to jest*. Warszawa 1938). Cały materiał złożony został w ówczesnej Polskiej Akademii Umiejętności i w następnych latach służył do prac nad *Polskim Słownikiem Biograficznym*.

⁶ *Lista strat kultury polskiej. Wrzesień 1939 - 1946. Maszynopis z lat 1945 - 1946 — pierwsze opracowanie*. Archiwum Centralne KC PZPR 76/III/3. Maszynopis. Redakcja druga opracowana przez Kazimierza Czachowskiego z lipca 1947. Maszynopis zawiera 1 075 nazwisk z dopiskami odręcznymi (doszło 240 nowych nazwisk); sygn. 76/III/4. W aktach brak informacji o bazie źródłowej tych maszynopisów; przy opracowaniu brak repertorium, a kierownictwo Archiwum nie potrafi wyjaśnić pochodzenia pracy. Istnieje potrzeba porównania jej z publikacją B. Olszewicza i z innymi, jakkolwiek tylko z pierwszej konfrontacji wynika, że opracowanie K. Czachowskiego powstało prawie równoległe z pracą B. Olszewicza i jego wyniki w znacznej mierze zostały uwzględnione w publikacji B. Olszewicza.

⁷ Literaturę w tym przedmiocie z lat 1945 - 1950 zawierają m. in. dwie bibliografie: J. Kosicki, W. Kozłowski, *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1944-1953 o hitlerowskich zbrodniach wojennych*. Warszawa 1955; W. Chojnacki, K. M. Pospieszalski, E. Serwański, *Materiały do bibliografii okupacji hitlerowskiej w Polsce 1939 - 1945. Uzupełnienia za lata 1944 - 1955*. Załącznik do pracy, „Najnowsze Dzieje Polski” z. I, Warszawa 1957. Por. także B. Michalik, *Bibliografia oświaty polskiej w okresie II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej*. Warszawa 1972.

Niemniej, w ostatnim dziesięcioleciu ukazało się kilka prac, które zasługują na baczną uwagę, może nie tyle dlatego, że spełniają postulaty naukowo-badawcze, odnoszące się do minimum informacji biograficznej o stratach wojennych i okupacyjnych określonych grup zawodowych, ale głównie dlatego, że problem ten postawiły i są konkretnymi próbami jego naukowego opracowania.

Mamy tu na myśli m. in. publikacje poświęcone plastynom, geodetom, żołnierzom Wojska Polskiego i Sił Zbrojnych na Zachodzie oraz leśnikom⁸.

Jest zrozumiałe, że po 35 latach nasuwa się wątpliwość, czy problematyka zbadania strat inteligencji nosi jeszcze cechy naukowopoznawcze. Ramy artykułu nie pozwalają na szerszą analizę tego zagadnienia. Wystarczy jednak przypomnieć, że badania te dotyczą co najmniej około 50 tysięcy osób.

Zwyczaj ustalania strat biologicznych i materialnych po wojnie i innych kataklizmach, jakie dotykały ludzkość oraz narody, należał tradycyjnie do podstawowych wymogów poznawczych nie tylko ze względów duchowych, ale także ekonomicznych. Biorąc pod uwagę kataklizm

⁸ Chodzi tu o rejestr strat plastynów, opublikowany przez Janinę Jaworską w „Biuletynie Związku Artystów Plastynów” w numerze specjalnym w 25 rocznicę zwycięstwa nad faszyzmem (Warszawa 1970) pod redakcją A. Vetulaniego. Rejestr zawiera listę 500 osób z zarysami biogramów oraz 20 nazwisk dodatkowych w aneksie, bez informacji biograficznych. Drugą, podobną pracą jest Stanisława Janusza Tymowskiego, *Częściowy wykaz strat wojennych środowiska mierniczego w okresie 1939 - 1945*, opublikowany jako rozdział pracy pt. *Zarys historii organizacji społecznych geodetów polskich*. Warszawa 1970. W pracy tej autor stwierdził, że ubytek osobowy mierniczych wynosi w latach 1939 - 1945 dwa tysiące osób. Jego wykaz obejmuje 385 osób ujętych w biogramach. Założenia pracy wyłożone na wstępie — podobnie zresztą jak u J. Jaworskiej — odpowiadają wszelkim wymogom warsztatu naukowego. Oczywiście, że w piśmiennictwie można znaleźć inne mikrograficzne ujęcie strat pewnych grup zawodowych, np. literatów czy profesury akademickiej, ale nie spełniają one postulatów badawczych. Podobnie ma się sprawa z rejestrami strat wojska polskiego, ogłoszonymi w dwóch pracach: *Księga poległych na polu chwały. Żołnierze Wojska Polskiego. Polegli, zmarli z ran i zaginieli w czasie drugiej wojny światowej w latach 1939 - 1945*. MON, Warszawa 1974; *Wykaz poległych i zmarłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na obczyźnie w latach 1939 - 1946*. Londyn 1952. Stanowią one ogromną pomoc, jakkolwiek nie rozwiązują założeń naukowo-poznawczych kierownictwa Centralnego Katalogu. Do tej kategorii publikacji zaliczyć należy prace pt. *Leśnictwo polskie w okresie II wojny światowej*, wydane w 1967 r., w znacznej mierze spełniające postulaty naukowo-badawcze w odniesieniu do strat inteligencji leśników polskich. Do publikacji doszło dzięki znacznej aktywności naukowej Polskiego Towarzystwa Leśnego. Prócz wyżej wymienionych przykładów — z wyjątkiem środowiska teatralnego — o czym niżej — nie ma w całym piśmiennictwie polskim innych zachęcających wzorców.

II wojny światowej oraz okupację hitlerowską w Polsce należy ten wy-
móg badawczy, mimo upływu 30 lat, zaliczyć do kwestii zasadniczych
dla polskiej racji stanu.

Chodziło bowiem wówczas nie tylko o ostateczną likwidację polskiej
państwowości, ale powszechne zagrożenie biologicznej substancji naro-
du polskiego. Obok bezpośredniej eksterminacji, m. in. ludobójstwa mi-
lionów obywateli państwa polskiego pochodzenia żydowskiego, w planach
hitlerowskich na zagładę skazany był cały naród polski.

Z literatury przedmiotu wiadomo, jak ważną rolę przypisywał oku-
pant sprawie wytępienia polskiej inteligencji. Badania w tej dziedzinie
należy prowadzić w dalszym ciągu. Ważkim problemem jest także usta-
lenie danych liczbowych dotyczących strat inteligencji, przedstawienie
jej martyrologii oraz charakteru eksterminacji.

Do szczególnie ważnych kwestii zaliczyć należy ocenę kwalifikacji
zawodowych i społecznych inteligencji, która zginęła w czasie II wojny
światowej i okupacji hitlerowskiej.

Po roku 1945 konieczna stała się odbudowa i stworzenie nowych sił
inteligentnych w sensie społeczno-zawodowym i moralnym, z czym wiązał
się problem odpowiednich nakładów państwowych.

Wszystkie te sprawy czekają na zainteresowanie młodej kadry nauko-
wej. Aby jednak obecne postulaty badawcze mogły być w przyszłości
spełnione, należy przede wszystkim zbadać i zweryfikować liczbę strat
inteligencji, ustalając jednocześnie minimum informacji o każdej osobie,
co powinno znaleźć wyraz w tzw. biogramie.

Jak ważki to problem badawczy, wskazuje m. in. sprawa dziejów wo-
jennych i okupacyjnych nauczycielstwa polskiego. Według statystyki
przedwojennej, stanowiło ono — wraz z profesurą szkół wyższych —
prawie stutysięczną grupę zawodową. Była to więc największa grupa
pośród inteligencji, której rola kulturalna i oświatowa w życiu narodu
była z powodu liczby i z samej natury zawodu, najbardziej istotna.
Z danych z 1947 r. wynika, że nauczycieli zginęło około 6 tysięcy, a tym-
czasem w Biurze Historycznym Zarządu Głównego Związku Nauczyciel-
stwa Polskiego zgromadzono już obecnie prawie 13 tysięcy kartotek oso-
bowych. Według najnowszych badań, straty nauczycielskie tylko z trzech
okręgów: poznańskiego, łódzkiego i katowickiego sięgają 1900 osób⁹.

⁹ Cyt. za E. Serwański, *Problematyka strat inteligencji polskiej w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej w Polsce. Materiały konferencji poświęconej XXX-leciu działalności Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce*. Warszawa 1975. Autor wykorzystał tu m. in. ustalenia zawarte w następujących pracach: S. Kędryna, A. Szefer, *Nauczyciele śląscy polegli i zamordowani w latach hitlerowskiej okupacji. Księga pamiątkowa ZO ZNP*. Katowice 1971 (autorzy podają 600 nazwisk); T. S. Jałmużna, *Martyrologia nauczy-*

Potrzebę kontynuowania badań potwierdzają wyniki opublikowane w ciągu kilku lat dotyczące Wielkopolski¹⁰ oraz prowadzone tam studia nad martyrologią i eksterminacją inteligencji polskiej¹¹.

Oceniając na podstawie autopsji kartoteki Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce można przyjąć, że o około pięciu tysiącach przedstawicieli inteligencji polskiej, którzy zginęli lub zmarli w czasie II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej posiadamy dane odpowiadające minimum informacji naukowej; można o tych osobach napisać biogram spełniający przyjęte powszechnie wymogi¹².

Ogromna liczba ankiet zawiera najczęściej tylko imię i nazwisko oraz informację, często zresztą bardzo ogólną, o śmierci danej osoby. Jest to niewiele jak na 16 tysięcy kartotek, a wobec 24 tysięcy nazwisk zestawionych w spisach Głównej Komisji, przy których widnieje tylko wzmianka, że dana osoba nie żyje — w istocie to bardzo mało. Jeśli przypomnieć, że w 1947 r. liczbę strat ustalono na 48 500, staje się jasne, ile zostało do zrobienia, a biorąc pod uwagę upływ lat — jak bardzo te sprawy są pilne.

W styczniu 1975 r. dyrektor Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce powołał do życia Centralną Kartotekę Strat Inteligencji Polskiej, celem sfinalizowania wielkiej akcji badawczej i przygotowania odpowiedniej publikacji.

Autorzy niniejszego artykułu są współinicjatorami Centralnej Kartoteki i biorą udział w jej pracach. Fakt ten stał się impulsem do opracowania studium analogicznego jak J. Jaworskiej, S. J. Tymowskiego, czy M. Walczaka, poświęconego określonej grupie zawodowej, która problemowo oraz ze względu na swą liczebność nie stwarzałaby trudności nie dających się przeczwyciężyć i mogłoby w przyszłości posłużyć jako wzorcowe opracowanie dla innych grup zawodowych. Wybrano polskie środowisko teatralne.

cieli województwa łódzkiego w latach okupacji hitlerowskiej (1939 - 1945). Rocznik Łódzki XVI, Łódź 1972, ss. 323 - 388 (autor podaje 400 nazwisk); M. Walczak, Nauczyciele wielkopolscy w latach wojny i okupacji (1939 - 1945). Poznań 1974.

¹⁰ E. Serwański, M. Walczak, *Eksterminacja nauczycielstwa wielkopolskiego w latach okupacji hitlerowskiej 1939 - 1945*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1972, ss. 41 - 75. Nadbitka. W pracy tej podano, iż straty nauczycielstwa wielkopolskiego sięgają 700 osób, tymczasem co dopiero cytowana wyżej praca M. Walczaka, która ukazała się trzy lata później, zawiera już listę strat nauczycieli w liczbie 900 osób.

¹¹ Mamy tu na myśli dwa studia M. Rutowskiej, *Straty osobowe kultury polskiej na terenie Wielkopolski w latach 1939 - 1945. Stan badań*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1972, ss. 105 - 117; *Problematyka strat materialnych i osobowych kultury na terenie Wielkopolski w latach 1939 - 1945. Charakterystyka bazy źródłowej*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1975, ss. 132 - 150.

¹² Arch. GKBZHwP, Zh/III/27/111, 1 - 40.

2. ZASADY OPRACOWANIA

Bodźcem a zarazem punktem wyjścia była dla autorów lista strat środowiska teatralnego, opublikowana przez Zbigniewa Wilskiego w „Pamiętniku Teatralnym” w 1963 r.¹³ Opracowaną przez siebie listę Z. Wilski poprzedził następującym zdaniem:

„W okresie od 1 IX 1939 do 8 V 1945 poległo w walkach, zostało zamordowanych w więzieniach, obozach, gettach lub zmarło na skutek przejść okupacyjnych co najmniej 312 pracowników sceny. Listę ich, która zapewne nie jest jeszcze pełna, podajemy poniżej”¹⁴.

Punkt wyjścia autorów niniejszego studium nie oznaczał ograniczenia jego zakresu do poszukiwań dalszych strat — zresztą również zaplanowanych. Założeniem było przede wszystkim opracowanie nowej listy na podstawie ściśle określonych rygorów treściowych biogramu każdej niezującej osoby oraz próba charakterystyki całokształtu zagadnienia.

Idąc za przykładem J. Jaworskiej, S. Tymowskiego, a przede wszystkim pracy M. Walczaka, uzgodniono z nim, jako kierownikiem Centralnej Kartoteki Strat Inteligencji Polskiej, następujące elementy treściowe biogramu: imię i nazwisko, pseudonim, data i miejsce urodzenia, zawód, stanowisko w zawodzie, przebieg kariery artystycznej, działalność społeczno-zawodowa, informacje o martyrologii, data, miejsce i okoliczności śmierci.

Autorzy postanowili nie zaopatrywać noty biograficznej w źródła i literaturę, co nadmiernie poszerzałoby ramy publikacji, natomiast we *Wstępie* wyjaśniają bazę źródłową biogramów. Dodać należy, że każda nota ma swój oddzielny zapis w Centralnej Kartotece, zaopatrzonej w informacje o źródłach i literaturze danej noty¹⁵.

W związku z powyższym wyjaśnieniem wydaje się słuszne przypomnienie uwagi wstępnej Z. Wilskiego, umieszczonej w przypisie jego listy:

„Lista składa się z dwóch części. Pierwsza obejmuje możliwie kompletny wykaz nazwisk aktorów, śpiewaków i tancerzy, druga wybrane nazwiska osób związanych z działalnością teatru. Przy nazwiskach podajemy datę i okoliczności śmierci. W przypadkach, w których brak dokładnych danych, wiadomo jedynie że, wymienione osoby zmarły lub zostały zamordowane podczas wojny”¹⁶.

¹³ Z. Wilski, *Straty osobowe teatru polskiego w okresie 1 IX 1939 — 8 V 1945*. „Pamiętnik Teatralny”. Instytut Sztuki PAN, rok XII, zes. 1 - 4, 1963, ss. 369 - 376.

¹⁴ *Jw.*, s. 369.

¹⁵ *Centralna Kartoteka Strat Inteligencji Polskiej. Aktorzy*. Arch. GKBZHWP, Zh/III/27/111/41.

¹⁶ Z. Wilski, *op. cit.*, s. 369.

Autor sam zakładał zatem, iż lista nie jest pełna; załączał tylko informacje o śmierci artysty, nie zawsze zresztą pewne, nie podawał okoliczności zgonu. Brak również informacji o karierze artystycznej, działalności zawodowej i danych personalnych. Niezależnie od tych braków, praca Z. Wilskiego była wielkim osiągnięciem; autorzy niniejszego opracowania także zdają sobie sprawę, że mimo ambitnych założeń, nie sprościli wszystkim trudnościom.

Baza materiałowa obecnego studium została znacznie poszerzona, dzięki uzupełniającej liście opracowanej w 1971 r. przez wybitnego historyka teatru Stanisława Marczaka-Oborskiego, znajdującej się w aktach Głównej Komisji¹⁷. Wykorzystano też prace B. Olszewicza, J. Jaworskiej (w odniesieniu do artystów pracujących w teatrze).

Do poszerzenia bazy informacyjnej najbardziej przyczynił się *Słownik biograficzny teatru polskiego*¹⁸. Dzięki niemu można było nie tylko uzupełnić tę listę, ale przede wszystkim ustalić lub zweryfikować dane biograficzne.

Ogółem w publikacjach i materiałach przejrano około 13 tysięcy nazwisk.

Należy zaznaczyć, że wykaz nie powstał w wyniku systematycznych badań ankietowych, w których respondenci odpowiadaliby na konkretne pytania. Stąd wiele nieprecyzyjnych terminów, określeń, które niejednokrotnie bardzo utrudniają ustalenie podstawowej informacji o danej osobie, o jej martyrologicznych losach i okolicznościach towarzyszących śmierci.

W materiałach stosuje się terminy, które nie pozwalają odróżnić osób zmarłych śmiercią naturalną w czasie II wojny światowej i okupacji od tych, którzy zginęli w różnych okolicznościach. Tak zatem termin „zmarł” użyto wielokrotnie do takich sytuacji, jak „we wrześniu 1939 roku”, „podczas II wojny światowej”, „w więzieniu”, „w getcie”, „w obozie koncentracyjnym”, „w czasie powstania warszawskiego”, „w czasie śledztwa w Gestapo”. Często chodzi o osoby młode, czy w wieku średnim. Termin „zmarły”, dotyczący wymienionych okoliczności, narzuca po prostu zastosowanie właściwszego określenia, mianowicie „zginął”. I rzeczywiście, wielokrotnie w odniesieniu do tych samych okoliczności śmierci użyto właśnie terminu „zginął”. Z kolei określenia tego często używano w sensie tak ogólnym, że nie można wydedukować żadnych innych, bliższych wiadomości o nieżyjących, np. „zginął w czasie II wojny światowej”.

¹⁷ Arch. GKBZHWP, Zh/III/27/111/22.

¹⁸ *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765 - 1965* pod red. Zbigniewa Raszewskiego. Instytut Sztuki PAN. PWN Warszawa 1973.

Z innych terminów na uwagę zasługują: „zamordowany”, „rozstrzelany”, „zastrzelony” czy „zabity” — najczęściej w ściśle określonych warunkach, pozwalających ustalić okoliczności śmierci.

Problemem otwartym pozostaje końcowy termin strat środowiska w związku z II wojną światową oraz okupacją hitlerowską.

Z. Wilski i J. Jaworska np. przyjęli okres 1 września 1939 do 8 maja 1945 r. B. Olszewicz z kolei objął listą zmarłych do dnia 1 marca 1946 r.

„Przedłużyłem ją poza okres wojny i okupacji — pisze we wstępie — ponieważ śmierć znacznej części osób już po zwycięstwie i kapitulacji Niemiec przypisać należy cierpieniom i chorobom nabytym w więzieniach i obozach niemieckich oraz warunkom wojennym”¹⁹.

Autorzy niniejszej publikacji podzielają pogląd B. Olszewicza i do ofiar zaliczyli także osoby zmarłe w latach 1945 i 1946.

Poważnym problemem jest również sprawa przynależności do zawodu aktorskiego. W *Słowniku biograficznym teatru polskiego* przyjęto następujące założenie:

„W skład tego tomu [*Słownika*] weszły biografie osób działających od 19 XI 1765, a zmarłych do 31 XII 1965. [...] W całym wydawnictwie przez zawodową współpracę z teatrem rozumie się wykonywanie zawodu aktora, solisty opery (operetki), solisty lub koryfeja baletu, reżysera, scenografa, dyrygenta, kierownika literackiego, dyrektora teatru. Nie ma w tym słowniku dramatopisarzy, którzy nie wykonywali żadnego z wymienionych zawodów. Są ludzie teatru w ściślejszym znaczeniu tych słów”²⁰.

W *Słowniku* wyraźnie zaznaczono, że do zawodu aktorskiego nie zaliczono chórzystów, członków orkiestr teatralnych i *corps de ballet*.

Autorzy niniejszej pracy w zasadzie przyjęli powyższe ujęcie zawodu aktorskiego, jakkolwiek woleliby posłużyć się bardziej prawniczą definicją, której istotnym elementem jest praca stanowiąca główne źródło utrzymania. Występuje tu zresztą zasadnicza zbieżność, niemniej w środowisku aktorskim pojęcie głównego utrzymania jest zapewne względne, nie zawsze łatwo je określić. W przypadkach wątpliwych kierowano się *Słownikiem biograficznym*, a gdy w *Słowniku* nazwiska nie było, jego powtarzaniem w innych przekazach.

Jeśli jednak ze *Słownika* wynika, że dana osoba nie była związana z teatrem, np. muzyk, plastyk, literat, dramaturg — autorzy osobę taką pomijali.

¹⁹ B. Olszewicz, *op. cit.*, z. IX.

²⁰ *Słownik biograficzny*, ss.

Dla historyka — prawnika, podejmującego próbę określenia strat polskiego środowiska teatralnego w latach wojny i okupacji ważny jest także okres pracy danego artysty — jego aktywność zawodowa w 1939 r. (chyba, że był emerytem, którego zawsze zalicza się do środowiska macierzystego). Należało się bowiem ustrzec przed zbyt pochopnym zaliczeniem osób, które mogą się także znaleźć w innych grupach zawodowych, a więc plastyków, muzyków, literatów-dramaturgów.

Ponieważ niniejsza praca dotyczy strat środowiska teatralnego, stosowano tu dość ostre rygory przynależności zawodowej; wszystkie wątpliwe przypadki omówiono w toku dalszych wywodów wyjaśniających zasady publikacji.

Praca obejmuje *Wstęp*, zawierający próbę przedstawienia historii badań przedmiotu, oraz *Biogramy*. Sprawia przeto wrażenie jak gdyby składała się z dwóch części, pierwszej — syntetycznej i drugiej — materiałowej. W istocie tak nie jest, ponieważ *Wstęp* organicznie wiąże się z *Biogramami*; te z kolei — zdaniem autorów publikacji — stanowią wynik najnowszych badań nad stratami osobowymi teartu polskiego, a nie są mechanicznym zestawieniem tych danych, znanych już z wcześniejszych okresów badawczych.

We *Wstępie* i *Biogramach* użyto kilka skrótów, które na tym miejscu wyjaśniamy:

TKKT — Towarzystwo Krzewienia Kultury Teatralnej

PIST — Państwowy Instytut Sztuki Teatralnej

ZASP — Związek Artystów Scen Polskich

WTR — Warszawskie Teatry Rządowe.

właść. — właściwe [nazwisko lub imię]

zam. — zamężna

3. STRATY OSOBOWE ŚRODOWISKA

a. Problem strat w ujęciu liczbowym

Po ustaleniu kryteriów determinujących pojęcie „straty” polskiego środowiska teatralnego, autorzy przystąpili do opracowania nowej listy tych strat. Objęła ona 342 osoby.

Liczba ta była wynikiem analizy szeregu danych; za główny punkt wyjścia służyła lista Z. Wilskiego. Obejmowała ona 316 nazwisk (u Z. Wilskiego mylnie podano 312). Jak już wiadomo, lista składała się z dwóch części; otóż w pierwszej, pod tytułem — *Aktorzy, śpiewacy i tancerze* zestawiono 228 nazwisk; pod tytułem *Autorzy, krytycy, dyrektorzy i inni pracownicy teatru*, wymieniono 88 nazwisk.

Uzupełniająca Lista S. Marczaka-Oborskiego z 1971 r., znajdująca się w aktach Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, zawierała

w odniesieniu do części pierwszej listy Z. Wilskiego dalsze 31 nazwisk, a do części drugiej — 12, razem 43 osoby.

Obie listy obejmowały 359 nazwisk artystów scen polskich z czego, część I — 259, a część II — 100 nazwisk.

Dalsze liczby pochodzą z innych przekazów, mianowicie z akt Głównej Komisji, w których skartotekowano przede wszystkim dane z pracy B. Olszewicza, dotyczące 72 osób. Z tej liczby 23 nazwiska nie zostały potwierdzone w innych przekazach, 2 nazwiska dodano z pracy K. Czachowskiego. Kolejne 9 nazwisk wybrano z pracy J. Jaworskiej (chodzi głównie o plastyków-scenografów).

Znaczną część nowych nazwisk zaczerpnięto ze *Słownika*, z którego wybrano 42. Razem zatem liczba wszystkich nazwisk urosła do 435. Wówczas autorzy przystąpili do ustalenia właściwej listy strat osobowych polskiego środowiska teatralnego — trzymając się konsekwentnie z góry przyjętych kryteriów.

W odniesieniu do 193 osób autorzy mieli wątpliwości dotyczące zakwalifikowania ich do tego środowiska; aby jednak nie zrezygnować z przedstawienia strat całego środowiska teatralnego w jak najszerszym tego słowa znaczeniu, nazwiska a czasem i charakterystykę tych osób podano w niniejszym *Wstępie*.

Do ostatecznej liczby doszło drogą nieustannej eliminacji tych osób, które zdaniem piszących te słowa, nie powinny być uwzględnione w liście strat.

Najważniejszym założeniem autorów było, aby lista zawierała maksymalne dane o artystach ujęte w biografii. Należy tu przypomnieć, że u Z. Wilskiego były to: imię, nazwisko, zawód i informacje — nie zawsze zresztą wyczerpujące — o śmierci. Proces poszukiwania tych danych — głównie ze *Słownika biograficznego* był bardzo pracowity i nie zawsze uwieńczony sukcesem.

Zamiarem autorów było przedstawienie listy strat, według następującego schematu biogramu: data i miejsce urodzenia, zawód i funkcja w zawodzie; przebieg kariery zawodowej; działalność społeczno-zawodowa; informacje o martyrologii oraz dacie, miejscu i okolicznościach śmierci.

Kilka przypadków było nietypowych. I tak, na *Liście strat* S. Marczyka-Oborskiego (dla ułatwienia i uproszczenia, dalej cytujemy *Listę*) występuje aktor Marian Bielecki. W *Słowniku* wymieniony jest aktor o identycznym nazwisku i imieniu, ale z uwagą, że zmarł w 1959 r. Wiadomo jeszcze, że rozpoczął działalność w 1929 r.

U J. Jaworskiej na *Liście* wymienia się Wincentego Braunera (Jechaka) — malarza, grafika, ilustratora i scenografa, ur. 1897; zginął w

1944 r. w Oświęcimiu. Nie ma go ani u Z. Wilskiego (dalej cytujemy: *Pamiętnik*), ani w *Słowniku*.

U. J. Jaworskiej występuje Stanisław Kaczor-Batowski ur. 1866 we Lwowie, malarz, scenograf; zmarł we Lwowie w 1945 r.; także Jerzy Julian Makarowicz, malarz, pracownik teatru; zginął w 1944 w Pruszkowie oraz Ryszard Moszkowski, architekt, projektant teatrów; zginął w 1944 r. w Warszawie. W żadnym innym przekazie tych nazwisk nie uwzględniono. Wszystkie wyżej wymienione osoby w publikacji pominięto.

Zrezygnowano z kilkunastu nazwisk podanych w pracy B. Olszewicza. Wyróżnić tu można, zależnie od stopnia informacji, dwie grupy osób. Otóż dziewięć nazwisk podanych przez B. Olszewicza nie odnajdujemy w żadnym z innych przekazów, to jest ani w *Pamiętniku*, na *Liście*, ani też w *Słowniku*; są to: Franciszek Jańczyk, Leopold Pobóg-Kielanowski, Kazimiera Daniela Krakowska, Jadwiga Florentyna Lubodziecka, Mieczysław Maszkiewicz, Stefan Rumelt, Helena Subicka, Maksymilian Woronicz i Adam Ruczka²¹.

Siedem kolejnych osób z pracy B. Olszewicza odnajdujemy, co prawda, także w *Pamiętniku*, jednakże nie ma ich w *Słowniku*, przeto zrezygnowano z nich w niniejszej publikacji. Chodzi tu o następujące osoby: Stefan Essmanowski, Wilhelm Fallek, Jan Adolf, Marian Niżyński, Ludwik Simon, Stefan Tymowski i Jerzy Centnerszwer²².

²¹ U B. Olszewicza o osobach tych są następujące informacje: Jańczyk Franciszek, ur. 1884. B. red. „Wianków” poeta, autor sztuk teatralnych, artysta-malarz, pedagog, prof. gimn. Zmarł w Krakowie 11 VII 1945. Kielanowski-Pobóg Leopold. Teatrológ, dyr. teatru w Wilnie. Ostatnio biblioteka w Puławach. Krakowska Daniela Kazimiera, ur. 1872, artystka skrzypaczka, kierowniczka zespołów muzycznych w Teatrze Polskim i Małym w Warszawie. Zmarła 1 I 1945 w Myśliborzu (pow. opoczyński). Lubodziecka Florentyna Jadwiga, tłumaczka sztuk teatralnych, działaczka społeczna, jedna z założ. „Ligi Kobiet”. Zmarła w Opatowie w 1944 r. Maszkiewicz Mieczysław, artysta dramatyczny. Brak wszelkiej informacji o dacie i okolicznościach śmierci. Ruczka Adam, ur. 1883 r. Współpracownik i dyrektor teatru „Reduta”, b. dyrektor pryw. seminarium nauczycielskiego w Rzeszowie. Zmarł w Rzeszowie 25 VII 1945. Rumelt Stefan, teatrológ. Zginął w Warszawie 1943 r. Skubicka Helena, artystka dramatyczna. Brak wszelkiej informacji o dacie i okolicznościach śmierci. Woronicz Maksymilian, ur. 1899. Literat i teatrológ, więzień Pawiaka. b. dyr. Polskiego Radia, b. red. „Widnokręgów” i „Tygodnia”, ostatnio dyr. Dep. Teatrów i Literatury w Min. Kult. i Sztuki.

²² U B. Olszewicza, z uzupełnieniami z „Pamiętnika Teatralnego”, o osobach tych są następujące informacje: Centnerszwer Jerzy, teatrológ. Zamordowany w Warszawie 1943 r. Essmanowski Stefan. Krytyk, literat, tłumacz, prof. PIST. Rozstrzelany w lasach pod Warszawą w 1942 r. Fallek Wilhelm, li-

Z *Liście* sporządzonej przez S. Marcza-Oberskiego nie uwzględniamy 15 osób. Niektóre nazwiska mówią same za siebie: Krzysztof Kamil Baczyński, Waław Bojarski, Leon Chwistek, Jerzy Julian Makarewicz, Wojciech Bernard Wencel, Bolesław Michajłow, Ryszard Moszkowski, Adolf Nowaczyński, Ewa Pohoska, Karol Tichy, Henryk Wiciński, Wanda Zieleńczyk i Arkadiusz Żurawski²³.

Najwięcej nazwisk pominiętych w publikacji pochodzi z *Pamiętnika*; chodzi tu bowiem aż o 49 osób; i w tym przypadku niektóre nazwiska mówią same za siebie: Anna Chorowicz, Ignacy Chrzanowski, Emil Breiter, Jan Bajkowski, Gustaw Beylin, Ludwik Bernacki, Edward Boye, Józef Czechowicz, Tytus Czyżewski, Waław Filichowski, Henryk Gadowski, Tadeusz Gajcy, Stefan Godlewski, Jerzy Hulewicz, Karol Husarski, Karol Irzykowski, Stefan Kiedrzyński, Stefan Kołaczkowski, Lucyna Kotarbińska, Felicja Kruszewska, Kazimierz Leczycki, Zygmunt Łempicki, Jadwiga Migowa, Stefan Napierski, Witold Noskowski, Stanisław Piasecki, Stanisław Pieńkowski, Stanisław Piołun-Noyszewski, Zenon Przesmycki, Ludwik Puget, Stanisław Rossowski, Stanisław Sierosławski, Alfred Stadler, Maciej Szukiewicz, Waław Syruczek, Jerzy Lavin-Swiętochowski, Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Andrzej Tretiak, Stanisław Umański, Andrzej Trzebiński, Wanda Vorbond-Dąbrowska, Sta-

terat łódzki i teatrolog, krytyk. Zamordowany w lesie pod Brodami w 1941 r. Hertz Jan Adolf ur. 1878, dramaturg. Popełnił samobójstwo podczas aresztowania w Śródborowie w 1943. Niżyński Marian, poeta, teatrolog, literat, malarz, muzyk, bibliotek. Pol. Akademii Literatury. Zabity przez samochód niemiecki w Krakowie 10 IV 1943. Simon Ludwik, teatrolog, historyk teatru. Zmarł 1943 r. Tymowski Stefan, muzyk i sekretarz teatrów miejskich w Łodzi. Zmarł w Komorowie 6 II 1943.

²³ W *Liście* o osobach tych są następujące informacje: Baczyński Krzysztof, poeta, dramaturg. Zginął w powstaniu warszawskim 4 VIII 1944. Bojarski Waław, poeta i organizator przedstawień podziemnych. Zmarł z ran 5 VI 1943 w Warszawie. Chwistek Leon ur. 13 I 1884 Zakopane. Matematyk, filozof, malarz, teoretyk, sztuki, scenograf. Zmarł 20 VIII 1944 w Berwizach k. Moskwy. Makarewicz Jerzy, Julian, malarz prac. teatru. Zginął w Płaszowie 1944 r. Wencel Wojciech Bernard, poeta dramaturg. Zginął w powstaniu warszawskim. Michajłow Bolesław, intendent teatru „Reduta”. Moszkowski Ryszard, architekt, projektant teatrów. Zginął w Warszawie 1944 r. Pohoska Ewa, dramaturg. Rozstrzelana 11 II 1944. Nowaczyński Adolf, dramaturg. Zmarł w Warszawie 3 VII 1944. Tichy Karol, malarz, scenograf. Zmarł w Warszawie 26 lub 27 XI 1939. Wiciński Henryk, malarz, scenograf. Zmarł 22 I 1943. Zieleńczyk Wanda, poetka, organizatorka przedstawień podziemnych. Rozstrzelana 28 VIII 1943 w Warszawie. Żurawski Arkadiusz, malarz, scenograf. Zginął w powstaniu warszawskim 1944 r. Pominięto w tej *Liście* zdrajców: Halinę Heinrichową i Zygmunta Ipohorskiego-Lenkiewicza, skazanych wyrokiem ZWZ na karę śmierci.

nisław Ignacy Witkiewicz, Stanisław Windakiewicz, Bruno Winawer, Henryk Życzynski, Henryk Zbierzchowski²⁴.

Ze wspomnianej już liczby 42 osób ze *Słownika biograficznego* — uwzględniono wszystkie.

Tak zatem, ostatecznie przyjęto:

²⁴ Oto rejestr wyżej wymienionych osób z informacjami podanymi w „Pamiętniku Teatralnym”: Chorowiczowa Anna, recenzentka. Rozstrzelana w XII 1943 w Warszawie. Chrzanowski Ignacy, historyk literatury i teatru. Zmarł w Oranienburgu 19 I 1940. Breiter Emil, krytyk. Zamordowany pod Warszawą 23 VI 1943. Bajkowski Jan, recenzent. Zamordowany w Warszawie 17 XI 1943. Beylin Gustaw, komediopisarz. Zmarł we Lwowie 31 III 1940. Bernacki Ludwik, historyk teatru. Zmarł we Lwowie 18 IX 1939. Boye Edward, tłumacz i publicysta. Zmarł w Warszawie 11 VII 1943. Czechowicz Józef, poeta i dramatopisarz. Zginął od bomby w Lublinie 9 IX 1939. Czyżewski Tytus, malarz i dramatopisarz. Zmarł w Krakowie 6 V 1945. Filichowski Waclaw, krytyk. Zmarł w Warszawie 29 IX 1944. Gadowski Henryk, autor ilustracji muzycznych. Zginął w Oświęcimiu V 1941. Gajcy Tadeusz, poeta i dramatopisarz. Poległ w Warszawie 14 VIII 1944. Godlewski Stefan, poeta i krytyk. Zginął w Oświęcimiu 1942. Hulewicz Jerzy, poeta i dramatopisarz. Zmarł w Warszawie 1 VII 1940. Husarski Karol, krytyk. Zmarł 1942. Irzykowski Karol, krytyk. Zmarł w Żyrardowie z ran 2 XI 1944. Kiedrzyński Stefan, komediopisarz. Zmarł w Nowej Wsi 19 VII 1943. Kołaczkowski Stefan, krytyk i historyk literatury. Zmarł po powrocie z Oranienburga 16 II 1940. Kotarbińska Lucyna, autorka wspomnień teatralnych. Zmarła w Krakowie 4 XII 1941. Kruszevska Felicja, poetka i dramatopisarka. Zmarła w więzieniu w Radomiu 19 III 1943. Leczycki Kazimierz, dramatopisarz. Zmarł w Kazachstanie X 1941. Lempicki Zygmunt. Historyk kultury i krytyk. Zginął w Oświęcimiu 21 VI 1943. Migowa Jadwiga, krytyk. Zginęła w Ravensbrück 1942. Napierski Stefan, właśc. Eiger, poeta, krytyk, redaktor. Rozstrzelany 1940. Noskowski Witold, krytyk. Zamordowany w Poznaniu na Forcie VII 1 XI 1939. Piasecki Stanisław, krytyk. Rozstrzelany w Palmirach 12 VI 1941. Pieńkowski Stanisław, krytyk. Zmarł w Częstochowie 16 IX 1944. Piołun Noyszewski Stanisław, krytyk. Zginął w Oświęcimiu 21 XII 1941. Przesmycki Zenon, pseud. Miriam, poeta, wydawca Norwida. Zmarł w Warszawie ok. 15 X 1944. Puget Ludwik, rzeźbiarz współprac. „Zielonego Balonika”. Zginął w Oświęcimiu 27 V 1942. Rossowski Stanisław, dramatopisarz. Zmarł w Warszawie 26 II 1940. Sierosławski Stanisław, dziennikarz, współprac. „Zielonego Balonika”. Zmarł 1942. Stadler Alfred, dyrygent. Rozstrzelany we Lwowie 2 II 1944. Szukiewicz Maciej, dramatopisarz. Zmarł w Krakowie 28 IX 1943. Syruczek Waclaw, krytyk. Zmarł 16 XII 1942. Świętochowski Lawina Jerzy, kompozytor. Tetmajer-Przerwa Kazimierz, poeta i dramatopisarz. Zmarł w Warszawie 18 I 1940. Tretiak, tłumacz, anglista. Rozstrzelany 1944. Umański Stanisław, założyciel Fredreum w Przemyślu. Rozstrzelany w Zagwoździu w VIII 1941. Trzebiński Andrzej, poeta i dramatopisarz. Rozstrzelany w Warszawie 12 XI 1943. Vorbond-Dąbrowska Wanda, piosenkarka w zespole „Te cztery”. Zginęła w Warszawie 26 IX 1939. Witkiewicz Stanisław Ignacy, dramatopisarz, teoretyk teatru. Popęcił samobójstwo w Jeziorach 18 IX 1939. Windakiewicz Stanisław, historyk teatru. Zmarł w Krakowie 9 IV 1943. Winawer Bruno, dramatopisarz. Zmarł pod Puławami 1944. Życzynski Henryk, hi-

Z „Pamiętnika Teatralnego”	267	nazwisk
(łącznie z B. Olszewiczem i K. Czachowskim)		
z <i>Listy</i>	28	„
z pracy Jaworskiej	5	„
ze <i>Słownika biograficznego</i> ²⁵	42	„
	razem	342 nazwiska

b. Identyfikacja osób i struktury ich wieku

Dane personalne zmarłych i tych, którzy zginęli w okresie II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej są w dużej części znane. Jest to godne podkreślenia, ponieważ informacje o artystach niełatwo oprzeć na danych przedwojennych, wobec ostrych rygorów rejestracji zawodowej obowiązującej w wielu innych dyscyplinach, jak: naukowcy, lekarze, adwokaci, farmaceuci, inżynierowie itd. Aż 342 osoby znane są z imienia i nazwiska, często także z pseudonimu; tylko w kilku przypadkach istnieje obawa co do poprawności brzmienia nazwiska.

Charakteryzując bliżej dane personalne aktorów stwierdzić można, że na 195 zmarłych, u 36 osób brak wiadomości o dacie urodzenia, a o miejscu zgonu — u 29 osób. Tylko w kilku przypadkach nie ma zarówno informacji o miejscu urodzenia, jak i o miejscu śmierci.

Jest to zatem niewielki procent wobec ogólnej liczby zmarłych, zwłaszcza gdy się uwzględni znaczne trudności w identyfikacji osób i ich losów podczas okupacji. Na 342 osoby tylko o 13 podano ogólną informację, że zmarli podczas II wojny światowej. Niemniej, odnośnie do osób z tej grupy znane są w zasadzie daty urodzenia. Tylko o kilku artystach brak informacji o tym, gdzie zginęli czy zmarli.

Na 147 osób, które zginęły w czasie II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej w różnych okolicznościach, brak daty urodzenia w 41 przypadkach, z czego tylko w 15 brak jakichkolwiek danych o wieku

staryk i teoretyk dramatu. Zginął w Katyniu. Zbierzchowski Henryk, dramaturg. Zmarł w Krynicy 6 XI 1942. Z „Pamiętnika Teatralnego” pominięto aktorkę Irenę Brenoczy, która nie zginęła w czasie wojny. Nie uwzględniono dwóch zdrajców: Igo Syma oraz Eugeniusza Świerczewskiego, skazanych wyrokiem ZWZ na karę śmierci.

²⁵ Ponieważ w publikacji podano ich biogramy, w przypisie wymieniamy tylko nazwiska. Autorom chodziło o to, aby czytelnik w jednym miejscu mógł zorientować się w charakterze poszukiwań. Oto nazwiska: S. Betcherowa, E. Fischer, L. Frankowski, J. Górski, J. Gruszczyński, S. Janiszewski, E. Kalinowski, L. Karńska, M. Kiernicki, T. Kończyc, E. Kryńska, S. Marynowicz, A. Miller, B. Młodziejowski, J. Moes, J. Mund, S. Podlewski, A. Połomska, E. Puchalski, J. Rajgrodzki, T. Rajkowski, M. Rogińska, M. Rudnicki, T. Ryder, L. Rytowski, W. Stern, J. Szukdelski, Z. Śmiałowski, S. Truszczyński, J. Tylczyński, K. Utnik, F. Warzyński, M. Wiskind, M. Wisłobocka, A. Włast, A. Ziemkiewicz, E. Żulicka.

w momencie zgonu; co do pozostałych osób wiadomo — dzięki informacji, kiedy zaczęły karierę artystyczną (dodając 20 lat życia) — ile miały lat (oczywiście mniej więcej), gdy zginęły.

Oczywiście można przeprowadzić bardziej szczegółową analizę danych personalnych stosując ostre rygory statystyczne, niemniej — zdaniem autorów — w przypadku niniejszego opracowania byłoby to zbyt daleko posuniętą ostrożnością wobec i tak wysokiego stopnia identyfikacji osób.

Charakteryzując bliżej informacje zawarte w biogramach można podzielić straty osobowe polskiego środowiska artystycznego według kilku cech poznawczych. Tak więc, z analizy danych według płci wynika, że straty obejmują 107 kobiet i 235 mężczyzn. Odróżnić można również osoby zmarłe śmiercią naturalną od tych, które zginęły; pierwsza grupa objęła — 195 osób, druga — 147, z czego kobiet odpowiednio: 67 i 39, mężczyzn odpowiednio: 129 i 107.

Dwom cechom poznawczym zawartym w biogramach: „zmarli” i „zginęli” pragniemy poświęcić więcej uwagi.

c. Osoby zmarłe w latach 1939 - 1945

Pojęcie „osoby zmarłej śmiercią naturalną” w odniesieniu do II wojny światowej — prowadzonej przez hitlerowców zbrodniczymi metodami — oraz do okupacji w Polsce, bezprzykładnej w swym okrucieństwie i barbarzyństwie — należy przyjąć z wszelką ostrożnością. Zwróciliśmy już wyżej uwagę na fakt, że biogram zawiera informacje o „zmarłych” w czasie działań wojennych, „zmarłych” z odniesionych ran, „zmarłych” w obozie koncentracyjnym, „zmarłych” w więzieniu, w śledztwie Gestapo itp.

Jest oczywiste, że tych wszystkich „zmarłych” należało zaliczyć do grupy osób, które zginęły.

Niemniej o grupie zmarłych, co do których nie można wątpić, że chodzi o przypadki śmierci naturalnej, w tym także przedwczesnej, na skutek przejść wojennych, czy przeżyć okupacyjnych — brak bliższych informacji. Nie pozwala to na bardziej precyzyjne konstatacje. Pewną jednak wskazówką są dane o śmiertelności wynikające z analizy struktury wieku „zmarłych śmiercią naturalną”. Pozwala ona na wyciągnięcie ciekawych wniosków.

Dla potrzeb poniższej analizy przyjęto podział wieku na trzy następujące pokolenia: pierwsze, najstarsze — urodzone w latach 1865 - 1880; drugie tj. „średnie”, urodzone w latach 1881 - 1900 oraz trzecie, „młode” urodzone po r. 1901. Są to podziały dość względne, szczególnie dotyczy to najmłodszego pokolenia, ale pozwalają zorientować się w pewnej mierze w „strukturze wieku śmierci” i strukturze wieku tych, którzy zginęli. Celowi temu służy załączona tabela:

Straty aktorstwa według struktury wieku

Pokolenie	Zmarli	Zginęli	Ogółem
I	80	20	100
II	70	58	128
III	30	50	80
brak wieku	15	19	34
Ogółem	195	147	342

Jak wynika z tabeli, w I pokoleniu zmarło 80 osób a zginęło „tylko” 20, co nawet jak na „taką wojnę” i „taką okupację” jest zrozumiałe.

W pokoleniu II liczby zmarłych i tych, którzy zginęli są sobie bliskie, pozwalają wnioskować jakie były te „śmierci naturalne”, które w ciągu zaledwie kilku lat zabrały niemal 70 osób w wieku od lat 40 - 60, tj. prawie piątą część wszystkich strat aktorstwa polskiego. Z kolei inną wymowę mają dane dotyczące najmłodszego pokolenia, tj. osób poniżej 40; liczba tych, którzy zginęli jest prawie podwójna w porównaniu z liczbą zmarłych. Tu śmierć nagła „wyprzedzała” naturalną.

Innym wskaźnikiem eksterminacyjnego systemu wojny i okupacji są dane powstałe ze zsumowania liczby zmarłych wszystkich pokoleń (195) z liczbą tych, którzy zginęli, również wszystkich pokoleń (147); okazuje się, że liczby te nie bardzo odbiegają od siebie, z czego można wyciągnąć wniosek, jak łatwo było w czasie wojny i okupacji i „umierać”, i „ginać”. Gdyby przy tym przyjąć, że nieznaną wiek 33 osób zmarłych i tych, którzy zginęli, dotyczy głównie średniego i młodego pokolenia (ponieważ o personaliach starszych więcej wiadano już przed wojną), liczby podane wyżej miałyby zapewne większą wymowę.

Nie uwzględniając nawet tego założenia, można na podstawie załączonej tabeli ustalić, że „zmarłych” średniego i młodego pokolenia było właśnie tyle, ile zmarło i zginęło ze starego pokolenia.

Z kolei, jeśli zsumować liczbę zmarłych i tych, co zginęli z obu wyżej wymienionych pokoleń, to okaże się, że jest ona dwukrotnie większa niż liczba wszystkich strat całego najstarszego pokolenia.

Dlatego też charakteryzując niżej kilkanaście osób „zmarłych”, należy uwzględnić sformułowane wcześniej wnioski.

W styczniu 1940 r. zmarła w Krakowie aktorka wielu teatrów, zasłużony członek ZASP — Konstancja z Raykowskich Bednarzowska. W październiku 1940 r. zmarł na gruźlicę scenograf i malarz, autor ponad 200 dekoracji — Stanisław Śliwiński. Był laureatem międzynarodowych nagród, zaliczono go do najbardziej nowoczesnych polskich scenografów. W styczniu 1941 r. zmarł aktor, reżyser i dyrektor — Stanisław Stanisławski, znany pedagog w Warszawskiej Szkole Dramatycznej i PIST.

Działał w konspiracji w Zespole Studyjnym. W lutym 1941 r. zmarł w Sosnowcu Emil Zegadłowicz, poeta, powieściopisarz i dramatopisarz, kierownik literacki teatrów polskich; w tym samym czasie zmarł w Warszawie aktor i reżyser — Antoni Bednarczyk, założyciel Domu Artystów w Skolimowie, członek honorowy ZASP; we wrześniu tegoż roku zmarł w Warszawie Józef Chmieliński — aktor wielu scen polskich i zagranicznych, również znany rzeźbiarz i malarz; w listopadzie tego samego roku zmarł w East Moncrieff Wiktor Brumer krytyk i dyrektor teatru, specjalista z zakresu historii i teorii teatru, organizator placówek naukowo-badawczych; w czasie wojny kierował w rządzie polskim Referatem Propagandy i Oświaty. W tym samym czasie zmarł w Warszawie śpiewak, aktor i reżyser — Józef Redo, zasłużony członek ZASP.

Kilku znaczących artystów zmarło w roku 1942. W lipcu pod Limanową zmarł dyrektor teatru, kierownik literacki i reżyser Józef Wiśniowski; był również zasłużonym pedagogiem oraz autorem licznych prac dotyczących teatru i jego dziejów. W sierpniu tegoż roku w czasie przedstawienia w warszawskiej „Komedii” zmarł aktor i reżyser, założyciel Opery Pomorskiej, dyrektor Zjednoczonych Teatrów Pomorskich Karol Benda. W tymże roku zmarła we Włoszech śpiewaczka Margot Kaftal, znana ze swej działalności artystycznej niemal na wszystkich scenach Europy.

Także w 1943 r. zmarło wielu wybitnych artystów. W styczniu zmarł Wincenty Rapacki — aktor i śpiewak, tłumacz librett do operetek, autor utworów artystycznych i cyklu wspomnień. W marcu zmarł w Warszawie aktor i śpiewak Julian Krzewiński, znany również ze swej działalności literackiej związanej z teatrem; w maju pod Grodziskiem zmarł kierownik artystyczny i literacki teatrów Tadeusz Kończyc, organizator różnych form życia teatralnego i filmowego. W tym samym czasie zmarła w Warszawie reżyser i dyrektor teatru Janina Górską, znana recytatorka, wykładowca w instytucjach teatralnych, inspiratorka amatorskiego ruchu teatralnego. W kwietniu zmarł wybitny kompozytor i dyrygent Bolesław Wallek-Walewski, związany w wieloraki sposób z teatrem, zwłaszcza jako dyrygent opery krakowskiej. W czasie wojny wykładał w tajnych zespołach artystycznych w Krakowie. W czasie powstania warszawskiego zmarł Tadeusz Konczyński, reżyser, dyrektor i kierownik literacki teatrów oraz autor dramatów i studiów literackich; w październiku — po deportacji z powstańczej Warszawy zmarł w Jędrzejowie Józef Śliwicki, senior aktorstwa polskiego, „jeden z najbardziej zasłużonych działaczy społecznych w dziejach polskiego aktorstwa”; był współorganizatorem i założycielem ZASP, jego członkiem honorowym, w czasie konspiracji — zasłużonym działaczem związku.

d. Zginęli w latach wojny i okupacji hitlerowskiej

Ze 147 artystów, którzy zginęli w latach II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej ponad połowa była ofiarą obozów, lub zginęła w czasie powstania warszawskiego. Fakt ten ma wymowę symboliczną dla polskiego świata teatralnego: z jednej strony ukazuje barbarzyństwo wojny, z drugiej — okrucieństwo hitlerowskiej okupacji. Przypomnijmy, tu jednak, że w tym przypadku dane te nie odpowiadają strukturze strat całego kraju — większość Polaków, którzy zginęli w czasie wojny utraciła życie w obozach koncentracyjnych.

Przyjrzyjmy się strukturze strat w tym właśnie aspekcie.

e. Obozy, więzienia

W obozach koncentracyjnych, więzieniach i aresztach *Gestapo*, w obozach jenieckich oraz gettach zginęło ogółem 38 artystów (w tym 7 kobiet), co charakteryzuje bliżej załączone zestawienie:

Zginęło w obozach koncentracyjnych	— 20 osób
więzieniach	— 6 „
gettach	— 6 „
na Majdanku	— 3 „
w obozach jenieckich (w tym w Katyniu)	— 3 osoby
	Ogółem 38 osób

Z 20 osób, które zginęły w obozach koncentracyjnych aż 17 zgładzono w Oświęcimiu, 2 w Neuengamme oraz 1 w Stutthofie. W Neuengamme zginął Władysław Zawistowski, krytyk, kierownik literacki, autor prac z zakresu teatru, wykładowca PSD, dyrektor TKKT i kierownik PIST, w konspiracji reprezentował teatr w Departamencie Kultury i Sztuki Delegatury Rządu na Kraj. W Oświęcimiu zginęli: autor Jerzy Klimaszewski oraz Leopold Brodziński — aktor i dziennikarz, wydawca czasopism teatralnych i filmowych, autor, dyrektor teatru.

O osobach, które zginęły w Oświęcimiu brak w zasadzie bliższych informacji o okolicznościach i przyczynach zsyłki do obozu. Zaledwie w dwóch przypadkach mowa o konspiracji, także zresztą ogólnie. Wystarczyło być artystą, być po prostu Polakiem, aby znaleźć się w obozie, niemniej lakoniczność informacji nie pozwala ustalić tych osób, które zginęły w Oświęcimiu za działalność niepodległościową.

Podobny jest stan informacji o 6 osobach, które zginęły w więzieniach czy aresztach śledczych *Gestapo*. Należy przyjąć, że zginęli za Polskę. O trzech wyraźnie powiedziano, że zginęli w *Gestapo*: Antoni Piekarski, aktor i reżyser w kraju i w środowiskach polonijnych (we Francji), znany z organizowania widowisk plenerowych; Roman Tański

— aktor, reżyser i dyrektor, znany w całej Polsce, konspirator, po aresztowaniu zamęczony przez *Gestapo* w Alei Szucha w Warszawie; wreszcie Andrzej Włast, popularny organizator, wszechstronnie uzdolniony kierownik teatrów — zamordowany w areszcie *Gestapo*.

Wśród ofiar Majdanka znalazł się Leon Pomirowski — kierownik literacki teatrów, krytyk i historyk literatury oraz wykładowca w PIST i członek kierownictwa TKKT.

W oflagu zmarł m. in. Bolesław Pochmarski, kierownik literacki teatru w Krakowie i działacz polityczny. W Katyniu zginęli m. in.: Marian Rentgen, aktor i piosenkarz oraz Bronisław Młodziejowski, kierownik muzyczny Teatru Polskiego w Poznaniu.

f. Powstanie warszawskie 1944 r.

Na wielką liczbę ofiar, jakie pociągnęło za sobą powstanie warszawskie składają się także straty środowiska teatralnego. Spowodowały je barbarzyńskie metody walki oraz pospolite mordy, jakich dopuścił się hitlerowski okupant na ludności Warszawy, w szczególności w pierwszych tygodniach powstania. Drugim czynnikiem, który spowodował znaczne straty w środowisku artystycznym w czasie powstania był fakt znacznej koncentracji tego środowiska w czasie II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej w Warszawie, do czego wrócimy w dalszej części artykułu.

Jak wynika z analizy publikowanych przekazów, straty aktorstwa w powstaniu obejmują ogółem 46 osób (w tym 17 aktorek).

W biogramach znajdujemy następujące określenia: „zamordowany”, „zmarł”, „zginął”, „zastrzelony” oraz „zginął w walce”. Określenia te są niestety nieprecyzyjne. Zbyt ogólne jest np. pojęcie „zginął”. Dane liczbowe ilustruje poniższe zestawienie:

zginęło	— 21 osób
zmarło	— 12 „
zamordowanych, zastrzelonych zostało	— 7 „
poległo w walce	— 6 „
Ogółem	46 osób

Najwięcej osób, bo aż 18 reprezentowało młode pokolenie; średnie straciło 15 osób.

Niektóre informacje zasługują na bliższą uwagę. M. in. wiadomo, że zamordowana została aktorka i śpiewaczka Michalina Święcka mająca 84 lata. W czasie powstania zmarł w Warszawie Juliusz Kaden Bandrowski — nie tylko znany pisarz, ale także inicjator i kierownik jednej z największych form organizacyjnych teatru polskiego w okresie II Rzeczypospolitej, mianowicie TKKT. Bezpośrednio po powstaniu zmarł w Jędrzejowie jeden z nestorów polskiego teatru (w wieku 77 lat), wspom-

niany już Józef Śliwicki. Podczas działań, w wyniku bombardowania zginęła znakomita aktorka Maria Przybyłko-Potocka. Na Polu Mokotowskim w masowej egzekucji zamordowano (wraz z żoną) Mariusza Maszyńskiego, świetnego komika i wybitnego odtwórcę ról fredrowskich, w szczególności niezapomnianego Papkina z *Zemsty*. W powstaniu zginął także Stanisław Miłaszewski, dramaturg, kierownik literacki wielu teatrów, zasłużony w organizacji teatru i szkolnictwa teatralnego. W boju poległ m. in. aktor, reżyser i dyrektor teatru, działacz konspiracyjny — Edmund Szafranski, w czasie okupacji hitlerowskiej reprezentant Armii Krajowej w ZASP, oraz aktor i reżyser Jerzy Szyndler — w czasie okupacji działacz konspiracyjny w ZASP; zginął w stopniu sierżanta w walkach na Starym Mieście. Z bronią w ręku ginęli w powstaniu i ci aktorzy, którzy występowali w teatrach jawnych, licencjonowanych przez hitlerowskiego okupanta. Wśród nich był także żołnierz Józef Orwid.

g. Ofiary różnych okoliczności

Niezwykle trudno scharakteryzować losy prawie 50 pozostałych osób, które zginęły w różnych okolicznościach. Brak tu często informacji zarówno o samej śmierci, jak też o przyczynach czy powodach eksterminacji. Wiadomo, że chodzi o ofiary wojny, czy okupacji, wiadomo, że wywiezienie do obozu koncentracyjnego, zabicie, zamordowanie, czy rozstrzelanie miało swoje polityczne motywacje — niemniej — dla potrzeb niniejszej publikacji, poświęconej przecież historii eksterminacji środowiska aktorskiego, a nie martyrologii (choć i ten element poznawczy jest w niej zawarty), dokładniejsze informacje byłyby bardzo pożyteczne.

W porównaniu z informacjami na temat ofiar obozów i powstania warszawskiego niedostatek wiadomości jest tutaj znacznie większy. Wiele śmierci jest wręcz anonimowych; w wielu przypadkach znane jest tylko imię i nazwisko mające w tym kontekście jedynie wartość rejestracyjną.

Oto kilka przykładów osób, o których wiemy, że zostały zamordowane: Helena Arkawin, aktorka w kilku teatrach, reżyser, „zamordowana w Warszawie we wrześniu 1943”; Aleksander Balcerzak „zamordowany w 1940”; Mieczysław Kochanowski, dyrygent w wielu teatrach, „zamordowany w Warszawie w Al. Szucha 14 maja 1943”; Andrzej Marek, reżyser i kierownik teatru w getcie warszawskim: „zginął w Warszawie zamordowany przez hitlerowców w 1943 r.”. Podobna jest następna informacja: Anna Halina Plessnerówna, aktorka, „zginęła we Lwowie, zamordowana przez hitlerowców”. Takich lakonicznych wzmianek jest więcej; kilka z nich dotyczy osób zamordowanych w czasie powstania warszawskiego, o czym już wyżej była mowa.

Następna grupa to „rozstrzelani” czy „zastrzeleni”: kierownik administracyjny teatru Maurycy Axer, „rozstrzelany we Lwowie 1942 r.”;

Janina Biesiadecka „rozstrzelana przez Niemców w Warszawie 11 stycznia 1944 r.”; podobnie Zygmunt Biesiadecki, aktor, reżyser teatrów, „uwięziony i rozstrzelany przez Niemców w Warszawie w styczniu 1944 r.”; Bolesław Barbacki, reżyser, aktor i scenograf „rozstrzelany na polach Biegonia pod Nowym Sączem 21 sierpnia 1941 r.”; Eugeniusz Bodo, aktor i reżyser, znany z szeregu filmów, „aresztowany przez Niemców we Lwowie, wywieziony w nieznanym kierunku i zamordowany po 4 lipca 1941 r.”; Witold Hulewicz, kierownik literacki teatrów i radia, prezes wileńskiego oddziału Związku Literatów Polskich „rozstrzelany przez Niemców w Palmirach pod Warszawą 12 czerwca 1941 r.”; Alina Halska, aktorka kilku scen polskich, „w 1942 r. aresztowana przez Gestapo, uwięziona na Pawiaku i tam rozstrzelana w sierpniu 1942 r.”; Witold Klecki, aktor, „zginął rozstrzelany przez Niemców w Warszawie w 1941 r.”; Józef Krokowski, aktor, reżyser, kierownik literacki wielu teatrów, przed wojną kierownik wydziału kultury w Kaliszu, „rozstrzelany w Kaliszu”; Stanisław Kustowski, były sekretarz Zarządu Głównego ZASP „został rozstrzelany przez Niemców jako zakładnik w Warszawie”; Jan Lange, dyrektor teatrów i aktor scen wielkopolskich oraz pomorskich, „rozstrzelany w Częstochowie w 1940 r.”; Helena Łopuszańska, aktorka kilku teatrów, „rozstrzelana przez Niemców w Palmirach 21 czerwca 1940”; Wacław Malinowski, reżyser i aktor wielu teatrów polskich, „rozstrzelany w Łodzi w początkach września 1939 r.”; Stanisław Siezieniewski, aktor i reżyser „rozstrzelany w Warszawie w egzekucji publicznej 3 grudnia 1943 r.”; Kazimierz Sroczyński, aktor kilku teatrów: „rozstrzelany w Łodzi w październiku 1939 r.”; Karol Wyrwicz-Wichrowski, aktor i reżyser „rozstrzelany w Wilnie 7 lipca 1943 r.”; Stanisław Znicz, śpiewak operowy i rewiowy „rozstrzelany przez Niemców w Wilnie w 1943 r.”; Władysław Pietruszyński, aktor i reżyser wielu teatrów „rozstrzelany w Warszawie 3 grudnia 1943 r.”; Irena Borowska, aktorka wielu teatrów polskich, uczestniczka konspiracyjnych koncertów w Warszawie „zastrzelona w swoim mieszkaniu w Warszawie 17 lipca 1944 r. w nie wyjaśnionych okolicznościach”.

Wiele jest innych nie wyjaśnionych spraw: Ludwig Berger „zginął w walce z żandarmerią w Warszawie”; Maria Malanowicz-Niedzielska — w służbie kontrwywiadu AK, „zastrzelona w Warszawie w kawiarni 'Za Kotarą' podczas akcji AK”; Nina Veidt, za udział w pracy konspiracyjnej „skazana na śmierć i ścięta w Berlinie”; Antonina Sokolicz, członek Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR i organizacji „Sierp i Młot” „aresztowana [...] zginęła w Oświęcimiu-Brzezince”.

Następna grupa to ci, którzy „zginęli w czasie II wojny światowej”. Nic więcej o okolicznościach śmierci tych artystów nie wiemy. Są wśród nich: Jerzy Gołaszewski, aktor, reżyser i dyrektor teatru; Jan Grusz-

czyński, aktor i śpiewak operowy z Poznania. Zdarzają się też informacje, że dana osoba zginęła w czasie działań wojennych, kilka osób zginęło we wrześniu 1939 r. w Warszawie, najpewniej w czasie obrony miasta.

Są jeszcze inne przykłady, gdy nieznane jest miejsce zgonu: Aleksander Buczyński „zginął 21 września 1939”; Stanisław Larewicz, aktor wielu teatrów w Polsce „zginął po 1941 r.”; Sława Przybyszewska, adeptka „zginęła około 1944 r.” Inni z kolei zmarli z odniesionych ran, również we wrześniu 1939 r., często w Warszawie.

Zgodnie z przyjętą systematyką osoby te powinny być uwzględnione w grupie „zmarli”. A przecież i w tym przypadku nie obojętne są okoliczności śmierci artysty. Chodzi tu także o kilka przypadków osób „zmarłych” w aresztach Gestapo czy więzieniach.

Wskazać można na jeszcze inne przykłady: w 1943 r. zginął w Nicei podczas bombardowania miasta znany aktor teatralny i filmowy oraz śpiewak, w czasie wojny działacz społeczny ośrodków polonijnych w Południowej Francji — Witold Conti.

Szczególnie tragiczną wymowę mają informacje o tych, którzy sami targnęli się na swe życie nie wytrzymując zbrodniczej atmosfery stworzonej policyjnymi restrykcjami hitlerowskiego okupanta. Zygmunt Balk, dekorator, laureat międzynarodowej nagrody za projekty inscenizacji, „popełnił samobójstwo we Lwowie około 1941 r.”, miał wówczas 67 lat. Jerzy Roland Konopka, aktor i dziennikarz, „popełnił samobójstwo w więzieniu w Muszynie latem 1940 r.” (został aresztowany w czasie przekradania się przez granicę), miał 41 lat. Leszek Pośpiełowski, aktor wielu teatrów, również filmowy, w czasie okupacji występował w teatrach jawnych: „popełnił samobójstwo w Warszawie 25 września 1940 r.”. Michał Znicz, aktor i reżyser w wielu teatrach; w czasie okupacji organizował przedstawienia w getcie w Warszawie, ukrywał się w Pruszkowie, „gdzie prawdopodobnie popełnił samobójstwo 24 grudnia 1943 r.”.

Do tych, którzy zginęli, należy zaliczyć straty aktorów teatrów jawnych: jedni spośród nich ginęli z bronią w rękę, jako żołnierze w powstaniu warszawskim, inni popełniali samobójstwo. Byli tacy, którzy zginęli z ręki okupanta. Pozostały tu jednak sprawy nie wyjaśnione, o czym świadczy rozmowa między wybitnymi znawcami historii polskiego teatru w latach 1939-1945, opublikowana we wspomnianym już kilkakrotnie „Pamiętniku Teatralnym”, poświęconym dziejom polskiego teatru w okresie II wojny światowej. Należy tylko przypomnieć, że zgodnie z uchwałą ZASP, podjętą za sugestią Delegatury Rządu, artystom polskim zakazano występować w teatrach zorganizowanych przez hitlerowców.

Byli tacy, którzy nie respektowali uchwały ZASP, ale praca w tych teatrach nie oznaczała jeszcze kolaboracji. Kierownictwo podziemia karało aktorów, którzy rzeczywiście z Niemcami współpracowali, jednakże

karę śmierci stosowano jedynie w przypadkach krańcowych, za jawną zdradę, a nie za występowanie w teatrach koncesjonowanych²⁶.

Jest faktem, że Niemcy zabijali także aktorów, którzy współpracowali z teatrami jawnymi, to znaczy licencjonowanymi przez nich. Tak np. w Stefanówku k. Piaseczna rozstrzelany został przez Niemców dnia 12 lutego 1943 r. Tadeusz Frenkiel-Niewiński, aktor i reżyser. W 1944 r. zamordowany został przez hitlerowców w Litomierzycach Aleksander Kobryń, scenograf wielu teatrów polskich, w czasie okupacji — koncesjonowanej „Komedii” w Warszawie.

Na przełomie lat 1941/1942 „został [...] aresztowany przez Niemców i wkrótce zabity w Warszawie Stanisław Heinrich, tancerz i dyrektor pierwszego teatru jawnego”. W 1944 r. w nieznanymi okolicznościach aresztowany został i zabity przez Niemców „Józef Artur Horwath, dyrektor i kierownik literacki teatru, jeden z najaktywniejszych dyrektorów teatrów jawnych w Warszawie”. Razem z nim zginęła jego żona Hanna Libicka-Horwathowa, także aktorka jawnych teatrów.

W tragicznych okolicznościach zginął powszechnie znany artysta teatralny i filmowy Junosza Kazimierz Stępowski; poniósł śmierć w czasie wykonywania wyroku ZWZ na jego drugiej żonie za jej współpracę z Niemcami²⁷.

Przytoczone przykłady, to tylko nieliczne, skrajne przypadki nielojalności wobec polskiej państwowości. Wyegzekwowano tu karę najsurowszą nie tylko w imieniu Rzeczypospolitej, ale także dla dobrego imienia teatru polskiego. O postawie większości aktorów świadczy m. in. liczba strat.

Bardzo trudno scharakteryzować szczegółowiej rolę zmarłych i tych, co zginęli w walce o niepodległość. Z jednej strony wynika to z ogólnych niedostatków wiedzy o ruchu podziemnym środowisk artystycznych w Polsce, z drugiej — z braku często podstawowej informacji o działalności społeczno-zawodowej nieżyjących artystów.

Niemniej należy tu wliczyć tych, którzy zginęli z bronią w ręku w regularnych formacjach wojska polskiego, jak też te osoby, które poległy w powstaniu warszawskim, czy w partyzantce.

Co do zmarłych podaliśmy kilkanaście przykładów konkretnych osób, o których wiadomo, że działali w konspiracyjnym ZASP. Pozostawał on w kontakcie z władzami Polski podziemnej. Jednak o całokształcie pracy niepodległościowej ZASP nie ma dotąd odpowiedniej publikacji. Ten stan

²⁶ Chodzi o rozmowę Bohdana Korzeniewskiego ze Zbigniewem Raszewskim na temat kolaboracji aktorów. Por. „Pamiętnik Teatralny”, *op. cit.*, ss. 99 - 119.

²⁷ Por. co do ostatnich informacji „Pamiętnik Teatralny”, *op. cit.*, s. 105.

rzeczy wpływa na stopień informacji o działalności konspiracyjnej niezręczących artystów. Co do innych zmarłych, w kilku przypadkach wiadomo, że brali udział w teatrze konspiracyjnym, czy w tajnych instytucjach kształcących młodych aktorów.

Kolejna grupa obejmuje prawie 40 osób, które zginęły w obozach koncentracyjnych; i w tym przypadku wskazaliśmy już na niedostatek informacji, jakkolwiek należy założyć, że głównie chodziło o działalność niepodległościową tych osób.

W odniesieniu do 50 artystów, którzy zginęli w różnych okolicznościach, w szeregu przypadków wyraźnie mowa o konspiracji. Jednych zamęczono w czasie śledztwa w katowniach *Gestapo*; innych zgładzono jako skazanych na karę śmierci; byli tacy, co ginęli w egzekucjach masowych, np. w Palmirach; są także liczne wzmianki o zamordowanych, zabitych, rozstrzelanych czy zastrzelonych.

Zachowując wszelką ostrożność można przyjąć, że na 147 osób, które zginęły w obozach i więzieniach, w postaniu warszawskim oraz w różnych okolicznościach, co najmniej kilkudziesięciu związanych było ze ściśle określonym ugrupowaniem konspiracyjnym; dziesiątki innych zapłaciło życiem za indywidualne osobiste zaangażowanie się w walce o niepodległość. Jeśli dodamy tu tych, którzy działali w konspiracji, ale zmarli podczas wojny, to przyjąć należy, że udział środowiska teatralnego w walce z hitleryzmem i związane z nim rozmiary strat aktorstwa polskiego są godne uwagi.

h. Rola Warszawy w losach aktorstwa polskiego

W okresie II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej w Polsce, wśród wielu zjawisk społeczno-zawodowych i politycznych, zauważyć można koncentrację inteligencji i tak zwanego aktywu społeczno-politycznego w Warszawie. Przedstawiciele tych środowisk napłynęli nie tylko z Polski centralnej, ale przede wszystkim z kresów zachodnich i ówczesnych kresów wschodnich. Tym też tłumaczyć można znaczny procent osób pochodzących spoza Warszawy w rejestrach strat warszawskiego środowiska aktorskiego.

Ogółem w Warszawie zmarło i zginęło co najmniej 155 artystów (zob. załączona tabela).

W rzeczywistości liczba strat środowiska warszawskiego w czasie wojny i okupacji jest z całą pewnością większa o co najmniej kilkanaście osób. Tak np. należy tu dodać 9 osób zmarłych w Skolimowie w Domu Aktora — tradycyjnie już mocno związanego z Warszawą, aktorów, którzy zginęli w egzekucjach w podwarszawskich miejscowościach (np. w Palmirach), osoby zmarłe w miastach i miasteczkach pod Warszawą oraz te, co do których można przypuszczać, że zginęli w Warszawie (choć

TABELA

Straty warszawskiego środowiska teatralnego 1939 - 1945

	Mężczyźni	Kobiety	Razem osób
Zmarło	54	35	89
Zginęło	50	18	68
Z tego w powstaniu warszawskim:			
Zmarło i zginęło	30	16	46
		Ogółem osób	157

brak przekazu) — razem co najmniej 15 osób. Wówczas ogólna liczba strat wyniesie około 170 osób.

Liczba ta stanowi prawie połowę wszystkich strat całego polskiego środowiska teatralnego z okresu II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej w Polsce.

i. Kwalifikacje zawodowe artystów

Znaczny walor poznawczy posiadają zawarte w biogramach informacje o kwalifikacjach zawodowych nieżyjących artystów, w szczególności zaś o wielorakości ich funkcji, pełnionych w czasie działalności artystyczno-zawodowej.

Z wyjątkiem głównego zawodu aktora, wykonywanego wyłącznie przez znaczną liczbę artystów oraz kilku innych zawodów związanych z teatrem, także wyłącznie traktowanych przez artystów — poważna ich część prezentuje w praktyce zawodowej po kilka, np. dwie, trzy a nawet więcej, specjalizacji. Wyróżnić tu można także funkcje organizacyjne oraz techniczne — odgrywające tak ważną rolę w strukturze teatru.

Szczegółowa analiza danych zawartych w publikowanym zestawieniu strat osobowych teatru polskiego pozwala stwierdzić, że na 342 ofiary wojny i okupacji około 200 osób wykonywało wyłącznie jeden zawód:

aktora	150 osób (w tym 83 aktorki)
tancerza	14 „
śpiewaka	13 „
dyrygenta	15 „

Jeśli do tych danych dodać po kilka osób wykonujących wyłącznie funkcje dyrektora, reżysera czy scenografa — to ta główna grupa artystów znajdzie się w wyżej wymienionej liczbie 200 osób.

Pozostałe 140 osób wykonywało po kilka zawodów czy funkcji — spośród których na uwagę zasługują te grupy profesjonalne, które w teatrze są szczególnie ważne. Należały do nich połączone dwa zawody czy funkcje, np.:

aktora i reżysera	27 osób
kierownika literackiego i dyrektora (albo aktora czy reżysera)	25 „
aktora i śpiewaka	28 „
aktora i dyrektora	10 „

Tego rodzaju połączeń dwóch zawodów, czy dwóch funkcji jest w praktyce teatralnej więcej. Wynika to z informacji zawartych w biogramach, choć mniej wyraźnie zaznacza się w liczbach. Gdyby zsumować wartość kwalifikacji tej grupy aktorów to można przyjąć, że teatr polski stracił 100 osób reprezentujących tego rodzaju podwójne kwalifikacje.

O rozmiarach strat polskiego środowiska teatralnego świadczy również fakt, że spośród tych, którzy zginęli w czasie wojny i okupacji, aż 25 osób pełniło przed wojną łącznie funkcje dyrektora teatru, reżysera i aktora.

Tak jak poprzednio, tak i w tym przypadku było więcej przykładów łączenia trzech funkcji. Podana wyżej liczba dotyczy tylko trzech typowych połączeń. Gdyby i tu zsumować dane to okaże się, że co najmniej 50 osób łączyło w różny sposób trzy funkcje w teatrze.

Jest to zjawisko charakterystyczne dla teatrów muzycznych, teatrzyków estradowych, operetek, w których — jak wynika z danych — różnorodnie łączono funkcje: dyrektora-śpiewaka, tancerza-aktora-muzyka, dyrygenta-kompozytora-literata; kierownika literackiego-muzyka-tancerza; reżysera-scenografa-śpiewaka itp.

Wydaje się rzeczą słuszną, przypomnieć, że tego rodzaju struktury społeczno-zawodowe wynikały po prostu z sytuacji materialnej teatru — dotyczy to nie tylko okresu II Rzeczypospolitej, ale całego obszaru dziejów — w każdym razie polskiego teatru. Okazuje się bowiem, że w ciągu minionych 200 lat — co stwierdził we wstępie do *Słownika Z. Raszewski* — na 6298 znanych z nazwiska aktorów — 3555 wykonywało jeden zawód, a — 1466 co najmniej dwa zawody (aktora i reżysera)²⁸.

Nasuwa się tutaj spostrzeżenie, że nie sposób było pełnić tylu różnorodnych funkcji, nie mając ku temu odpowiednich kwalifikacji, czy też uzdolnień. Zatem i z tego punktu widzenia należy ocenić wielorakość strat polskiego środowiska teatralnego.

Pełną ilustracją miary strat są dziesiątki przykładów odnoszących się do osób, które wykonywały cztery a nawet pięć różnych funkcji — najprawdopodobniej sukcesywnie, w szczególności — w teatrach muzycznych i estradowych.

Gdyby wielorakość kwalifikacji zawodowych oraz liczby pełnionych funkcji zsumować tylko mechanicznie, uzyskalibyśmy właściwy obraz strat duchowych teatru, a tym samym i kultury polskiej.

²⁸ „Pamiętnik Teatralny”, *op. cit.*, s. XI.

4. UWAGI KOŃCOWE. POSTULATY NAUKOWO-BADAWCZE

Cytowany przez nas „Pamiętnik Teatralny” jest kwartalnikiem. Wskazany numer z r. 1963 miał charakter specjalny — był to tom obejmujący cztery zeszyty, poświęcony w całości dziejom polskiego teatru w czasie II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej zarówno w kraju, jak i za granicą — tam, gdzie znalazło się wojsko polskie oraz polska ludność²⁹.

„Pamiętnik” ten to ważne osiągnięcie naukowo-wydawnicze środowiska teatralnego, ukazuje bowiem w szerokiej panoramie wysiłek aktorstwa polskiego, w tym także konspiracyjnego, w latach wielkiej próby całego narodu. W kraju, w podziemiu działały władze związkowe aktorstwa polskiego, konspiracyjne szkoły i kursy teatralne — przede wszystkim nielegalny teatr. Świat aktorski włączony był we wszystkie przejawy walki z hitlerowskim okupantem³⁰.

Z punktu widzenia specjalistycznego zainteresowania dziejami eksterminacji środowiska teatralnego, „Pamiętnik” nie mógł zaspokoić potrzeb ani w postaci materiałów, ani dokumentów czy opracowań. Dobrze się stało, że Z. Wilski wystąpił z listą strat, mimo jej lakonicznych informacji o poszczególnych aktorach.

W czasopiśmie z minionych 30 lat rozsianych jest mnóstwo wspomnień poświęconych nieżyjącym aktorom. Wystąpienie w przyszłości z publikacją, która przedstawiłaby najważniejsze sylwetki spośród tych, którzy zginęli w latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej byłoby spełnieniem słusznego postulatu z zakresu dziejów teatru polskiego.

W cytowanym przez nas numerze „Pamiętnika” znajdują się wspomnienia Jerzego Zawieyskiego, a w nich — piękna nota o Ludwiku Bergerze — aktorze i działaczu harcerskim, o którym piszemy, że „zginął w walce z żandarmerią niemiecką w Warszawie”.

²⁹ Redaktorami zeszytu monograficznego byli stali członkowie Redakcji: Bohdan Korzeniewski i Zbigniew Raszewski oraz Barbara Lasocka, Jerzy Timoszewicz, Józef Szczublewski i Andrzej Wysiński. Zeszyt przygotowany został przy współpracy Stanisława Marczaka-Oborskiego, którego Z. Raszewski we wstępie nazywa współredaktorem cytowanego „Pamiętnika”. Sama kronika teatralna omawianego okresu autorstwa Marczaka-Oborskiego zajmuje w „Pamiętniku” (wraz z ilustracjami) 70 stron. Tamże niezwykle cenna bibliografia przedmiotu, pióra Krystyny Maciejewskiej (ważna pomoc dla spełnienia niejednego z wymienionych przez nas postulatów badawczych). Główna część zeszytu zawiera materiały, opracowania i wspomnienia dotyczące teatru polskiego w tzw. Generalnej Guberni, w Wilnie, Białymstoku i we Lwowie, na obszarze Rzeszy, w obozach koncentracyjnych, na froncie. Zeszyt zamykają opracowania dotyczące strat materialnych i osobowych teatru oraz myśli teatralnej z tego okresu.

³⁰ Podstawową pracą z tego zakresu, mogącą stanowić punkt wyjścia dla dalszych badań jest S. Marczaka-Oborskiego, *Teatr czasu wojny*. Warszawa 1967.

Według J. Zawieyskiego — L. Berger, konspirator teatralny i wspinały człowiek, został zastrzelony za przechowywanie Żydów³¹.

Wystąpienie z odpowiednią publikacją wymaga uprzedniego pogłębienia badań nad całokształtem udziału środowiska teatralnego w ruchu podziemnym. Zbyt anonimowe są bowiem śmierci i zbyt lakoniczne relacje o przyczynach aresztowań, martyrologii i ofiarach życia polskiego świata teatralnego w walce z hitlerowskim okupantem.

Przyjmujemy, że jest to istotny postulat naukowo-badawczy dotyczący dziejów teatru polskiego z lat 1939 - 1945.

Dalszym nie mniej ważnym postulatem jest ustalenie proporcji strat polskiego świata teatralnego z lat II wojny światowej oraz okupacji hitlerowskiej w stosunku do ogólnej liczby wszystkich artystów scen polskich z 1939 r. Trzeba tu z góry liczyć się ze szczególnymi trudnościami wobec braku danych z ostatnich lat II Rzeczypospolitej oraz braku rygorystycznych kryteriów rejestracji zawodowej. Ważna byłaby tu także struktura wieku zatrudnionych w teatrach do 1939 r.

Interesującym problemem byłoby porównanie strat środowiska teatralnego z innymi artystycznymi i kulturalnymi, przy zachowaniu nie tylko proporcji wartości i ocen, wynikających zarówno z odmiennej natury poszczególnych zawodów, jak też ogólnej liczby członków właściwych grup zawodowych. Takie porównanie będzie jednak możliwe dopiero wówczas, gdy problematyka strat innych środowisk artystycznych i kulturalnych zostanie również opracowana.

Spełnienie powyższych postulatów byłoby cennym uzupełnieniem skreślonych już kart wojennych polskiego teatru i równocześnie utwierdzeniem pamięci tych, którzy w trudnych latach II wojny światowej i hitlerowskiej okupacji w służbie tego teatru — a tym samym w służbie kultury polskiej — oddali swe życie.

³¹ Por. Jerzy Zawieyski, *Melpomena schodzi do podziemia*. „Pamiętnik Teatralny”, *op. cit.*, ss. 119 - 120.

II. BIOGRAMY

WYJAŚNIENIE SKRÓTÓW: *właśc.* = właściwie; *zam.* = zamężna.

1. **Arkawin Helena**, ur. 3 II 1888 w Płocku. Aktorka i reżyser. Występowała we Lwowie, Poznaniu, Krakowie i Warszawie. Zamordowana w Warszawie we wrześniu 1943 r.
2. **Arnold Wiktor**. Aktor. Zginął w Stutthofie 28 IX 1944 r.
3. **Audran Wanda** zam. Stępniewska, ur. 1872. Aktorka. Występowała w Krakowie, Łodzi, Częstochowie, Sosnowcu, Lublinie i Warszawie. Zmarła w Warszawie w czasie powstania warszawskiego, we wrześniu 1944 r.
4. **Axer Maurycy**. Kierownik adm. teatru lwowskiego. Rozstrzelany we Lwowie w 1942 r.
5. **Balcerzak Aleksander**. Aktor. Występował od 1923 r. w Krakowie, Lwowie, Toruniu, Poznaniu, Warszawie, Wilnie, Łodzi, Częstochowie. Zamordowany w 1940 r.
6. **Balicki Juliusz**, ur. 22 II 1911 w Krakowie. Aktor, reżyser i scenograf. Występował od 1932 r. w Krakowie, Katowicach, Bydgoszczy, Częstochowie, Kaliszu, Poznaniu i Wilnie. We wrześniu 1939 brał udział w obronie Warszawy, potem przedostał się do Lwowa. Zginął w 1941 r.
7. **Baliszewski Sylwin**, ur. 17 II 1896 w Łodzi. Tancerz. W l. 1922-1939 solista baletu w T. Wielkim w Warszawie. Zginął w Oświęcimiu w 1940 lub 1941 r.
8. **Balk Zygmunt**, ur. 14 VII 1873 we Lwowie. Dekorator. Od ok. 1901 r. był dekoratorem teatralnym. W 1913 r. otrzymał wielką nagrodę na wystawie międzynarodowej w Rzymie za projekty dekoracji do oper Wagnera. Popęcił samobójstwo we Lwowie ok. 1941 r.
9. **Barbacki Bolesław**, ur. 10 X 1891. Reżyser, aktor i scenograf. Rozstrzelany na polach Biegonia pod Nowym Sączem 21 VIII 1941 r.
10. **Barszczewska Wanda**, ur. 18 XII 1864 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Krakowie i Warszawie (T. Wielki i T. Polski). Zmarła w Warszawie 9 XII 1941 r.
11. **Bartoszewska Rozalia**, ur. 19 IX 1857 we Lwowie. Aktorka. Występowała od ok. 1873 r., m. in. w Lublinie, Łodzi, Częstochowie i Warszawie. Zmarła w Skolimowie 24 VI 1940 r.
12. **Bednarczyk Antoni** pseud. Bednarski, ur. 26 V 1872 w Radomiu. Aktor i reżyser. Występował w Radomiu, Lwowie, Krakowie, Warszawie. Założyciel i inicjator Schroniska Artystów Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. W 1926 mianowany honorowym członkiem ZASP. Zmarł w Warszawie 1 II 1941 r.
13. **Bednarzewska Konstancja** z Raykowskich, ur. 10 IV 1866 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Petersburgu, Krakowie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie. „Zasłużony członek ZASP”. Zmarła w Krakowie 11 I 1940 r.
14. **Bellari Helena** zam. Czystogórska (właśc. Reinberg), ur. 1878 w Warszawie. Śpiewaczka. Występowała we Włoszech, m. in. w Pawii, i w Warszawie. Zmarła w Warszawie w 1940 r.
15. **Benda Karol** (właśc. K. Spitzbarth), ur. 17 II 1895 w Warszawie. Aktor, reżyser, dyrektor teatru. Występował w Krakowie, Wiedniu, Warszawie. Dyrektor Zjednoczonych Teatrów Pomorskich. Założyciel Opery Pomorskiej. Zmarł na serce podczas

- czas przedstawienia (w jawnym teatrze „Komedia”) w Warszawie 25 VIII 1942 r.
16. **Bender Edward**, ur. 1905. Śpiewak operowy. Występował we Lwowie, Krakowie i Warszawie, laureat konkursu śpiewaczego w Wiedniu w 1932 r. Brał udział w koncertach konspiracyjnych. Zginął podczas powstania warszawskiego 1 VIII 1944 r.
 17. **Berger Ludwik**, ur. 13 I 1911. Aktor i reżyser. Występował w Warszawie od 1933 r. W l. 1939-1943 organizator przedstawień konspiracyjnych. Zginął w walce z żandarmerią niemiecką w Warszawie 22 XI 1943 r.
 18. **Betcherowa Stefania**, ur. 19 VIII 1882 w Warszawie. Aktorka. Występowała od 1908 r. w Kijowie, Częstochowie, Płocku. Od 1919 r. stała w warszawskich kabaretach i t. rewiowych. Brała udział w 2 objazdach zespołów rewiowych i operetkowych. W l. 1931-1939 występowała w filmach. Zmarła w Warszawie 2 VII 1945 r.
 19. **Bienin Bielenin Władysław**, ur. 1886. Aktor, śpiewak i reżyser. Występował w Krakowie, Łodzi, Katowicach i Warszawie. W l. 1920-1921 był sekretarzem plebiscytowym na Śląsku Cieszyńskim. Zmarł w 1941 r.
 20. **Biernacka Hanna**, zam. Kuroczycka, ur. ok. 1903. Aktorka. Występowała w Grodnie, Wilnie, Łucku i Warszawie. Zginęła podczas działań wojennych w 1939 r.
 21. **Biesiadecka Janina** właśc. Frydryka Proger, pseud. Urbanowicz, ur. 10 III 1894 w Krakowie. Aktorka. Występowała w Krakowie, Poznaniu, Katowickach, Łodzi. Rozstrzelana przez Niemców w Warszawie 11 I 1944 r.
 22. **Biesiadecki Zygmunt**, ur. 26 X 1894 w Krakowie. Aktor i reżyser. Występował w Krakowie, Poznaniu, Łodzi, Warszawie. Uwięziony i rozstrzelany przez Niemców w Warszawie w styczniu 1944 r.
 23. **Blancard Adam Juliusz**, ur. 15 XII 1871 w Warszawie. Tancerz. Występował w T. Wielkim w Warszawie. Zmarł w Warszawie 27 V 1941 r.
 24. **Bobrowski Juliusz**, ur. 25 XI 1909 w Krakowie. Aktor. Występował we Lwowie, Krakowie. Podczas wojny pracował jako urzędnik w Krakowie. Aresztowany latem 1941. Zginął w Oświęcimiu w kwietniu 1942 r.
 25. **Bodo Eugeniusz**, (właśc. E. Junod), ur. 29 XII 1899 w Genewie. Aktor teatralny i filmowy, reżyser. Występował w Poznaniu, Łodzi, Lublinie, od 1919 w Warszawie. Od 1925 r. grał w ponad 30 filmach. Aresztowany przez Niemców we Lwowie, wywieziony w nieznanym kierunku i zamordowany po 4 VII 1941 r.
 26. **Borowska Irena**, ur. 1906 lub 1907. Aktorka. W 1929 r. ukończyła Państwową Szkołę Dramatyczną w Warszawie. Występowała we Lwowie i Warszawie. W l. 1940-1941 występowała w T. Polskim w Grodnie i Białymstoku. Następnie powróciła do Warszawy i brała udział w koncertach konspiracyjnych. Zastrzelona w swoim mieszkaniu w Warszawie 17 VII 1944 r. w nie wyjaśnionych okolicznościach.
 27. **Brochocki Ossorya Stanisław** (Ossoryja), ur. 5 IX 1881 w Kwiatkówku, pow. Sochaczew. Aktor, deklamator, kierownik literacki. Występował w Częstochowie i Warszawie. Był jednym z organizatorów, dyrektorem i sekretarzem generalnym ZAiKS-u. Zmarł w Warszawie 8 IV 1944 r.
 28. **Brodniewicz Franciszek**. Aktor. Występował od 1919 r. w Bydgoszczy, Poznaniu, Łodzi, Warszawie, Gdyni, Częstochowie, Sosnowcu. Od 1933 występował w filmie. Zginął

- w czasie powstania warszawskiego 14 VIII 1944 r.
29. **Brodziński Leopold** (właśc. Trzebuchowski), ur. 12 XI 1894 r. w Warszawie. Aktor, dyrektor teatru. Występował w Warszawie. Pracował też jako dziennikarz. W l. 1919 - 1920 redagował „Przegląd Teatralny” a w l. 1924 - 1925 „Przegląd Teatralny i Filmowy”. Napisał kilka sztuk, m. in. *Ironia losu* (1913), *Miłość i zazdrość* (1926). Tłumaczył sztuki teatralne i libretta operetkowe. Zginął w Oświęcimiu w 1942 r.
 30. **Bronicz Bronisława** (właśc. B. Dukat), zam. Frankowska, ur. 27 VIII 1880 w Poznaniu. Aktorka. Występowała w Poznaniu od 1913 r. Zmarła w Poznaniu w czerwcu 1945 r.
 31. **Brumer Wiktor** (właśc. Brummer), ur. 1 III 1894 w Krakowie. Krytyk i dyrektor teatru. Od 1913 rozpoczął działalność jako recenzent i krytyk teatralny. Pisał prace z zakresu historii i teorii teatru. Był inicjatorem i dyrektorem istniejącego w l. 1926 - 1927 Polskiego Instytutu Teatrolologicznego. W l. 1927 - 1928 był dyrektorem T. Praskiego w Warszawie. W okresie II wojny światowej przebywał na emigracji, gdzie w l. 1940 - 1941 zajmował w rządzie polskim stanowisko zastępcy kierownika Referatu Propagandy i Oświaty. Zmarł w East Moncrieff 21 XI 1941 r.
 32. **Brygiewicz Mieczysław**, ur. ok. 1900. Śpiewak. Występował od ok. 1923 r. w Lublinie, Toruniu, Warszawie, Lwowie. Zmarł w Warszawie 18 IV 1943 r.
 33. **Bryk Brokowski Marian**, ur. 21 IV 1879 w Krakowie lub Brzeżanach. Aktor i reżyser, dyrektor teatru. Występował we Lwowie, Krakowie, Łodzi, Charkowie, Kijowie, Lublinie, Warszawie. Zmarł w Krakowie jesienią 1944 r.
 34. **Bucholtz Pelagia** (właśc. Buchholtz), ur. 10 IX 1858 w Starem Długiem w Poznańskim. Aktorka. Występowała od ok. 1881 r. w Janowie, Kielcach, Puławach i Łukowie. Zmarła w Siedlcach 4 XII 1942 r.
 35. **Buczyński Aleksander**, ur. 12 XII 1908 w Warszawie. Aktor. Występował od 1933 r. w Warszawie, Częstochowie i Łodzi. Zginął 21 IX 1939.
 36. **Bykowski Leon** (właśc. Karniol), ur. 10 III 1879 we Lwowie. Aktor, śpiewak. Występował w Krakowie, Lublinie, Poznaniu, Wiedniu. Zginął w getcie we Lwowie ok. 1942 r.
 37. **Bystrzyński Adam**. Aktor i reżyser. Od 1918 r. występował w Krakowie, Katowicach, Poznaniu, Lublinie, Wilnie, Grodnie i Lwowie. Aresztowany przez Niemców, zmarł w więzieniu we Lwowie w 1941 r.
 38. **Cepnik Henryk**, ur. 6 VII 1877 we Lwowie. Dyrektor teatru, krytyk teatr. kier. literacki i reżyser. Działał we Lwowie, Przemyślu, Wiedniu, Bytomiu, Katowicach. Według informacji rodziny, zmarł w Brzuchowicach k. Lwowa w 1944 r.
 39. **Cesarska Cecylia**. Tancerka. Występowała od 1912 r. w Warszawie, Krakowie i Lwowie. Zmarła w Warszawie 24 VI 1942 r.
 40. **Chmieleńska Helena**, ur. 10 XII 1871 w Poznaniu. Aktorka. Występowała w Poznaniu, Łodzi i Lwowie. Zmarła w Warszawie 5 IV 1941 r.
 41. **Chmieleński Józef**, ur. 17 XII 1862 lub 1859 w Warszawie. Aktor. Występował we Lwowie, Warszawie, Kijowie, Wiedniu, Paryżu. Poza pracą teatralną, zajmował się rzeźbą i malarstwem. Był autorem wielu portretów, kompozycji i projektów pomników, wystawiał swoje prace we Lwowie i Warszawie. Zmarł w Warszawie 28 IX 1941 r.
 42. **Chodecki Jerzy**. Aktor i reżyser. Od 1921 r. występował w Warsza-

- wie, Krakowie, Łodzi i Lwowie. Zmarł podczas II wojny światowej.
43. **Cierniak Jędrzej**. Organizator teatrów ludowych. Rozstrzelany w lasach pod Warszawą 2 III 1942 r.
 44. **Conti Witold** (właśc. Kozikowski). Aktor teatralny i filmowy, śpiewak. Od 1930 r. występował w Warszawie. W czasie II wojny świat. działał pod protektorem YMCA na południu Francji, występując wraz z innymi aktorami polskimi w ośrodkach polonijnych. Zginął podczas bombardowania Nicei w 1943 r.
 45. **Cornobis Józef Karol**, ur. 28 VI 1880 r. w Kragoli, pow. Konin. Aktor i reżyser, dyrektor teatru. Występował w Warszawie, Lublinie, Sosnowcu, Kaliszu, Petersburgu, Moskwie, Kijowie, Bydgoszczy i Toruniu. Według jednej wersji, został zastrzelony w Toruniu w 1939 r., według drugiej — zmarł po maju 1940 r. w Oświęcimiu.
 46. **Czajkowski Stefan**, ur. 8 VI 1903 w Warszawie. Aktor, występował w Poznaniu, Katowicach, Krakowie i Warszawie. Podczas okupacji był kelnerem w restauracji przy ul. Trębackiej w Warszawie. W 1942 r. został wraz z całym personelem aresztowany za pracę konspiracyjną przez Gestapo i uwięziony na Pawiaku, skąd w 1942 r. wywieziono go do Oświęcimia. Zginął w Oświęcimiu 2 IX 1942 r.
 47. **Czaplińska Zofia**, także Bolesławska, ur. ok. 1867 w Warszawie. Aktorka. Występowała we Lwowie, Warszawie, Łodzi i Krakowie. Zmarła w Warszawie 27 II 1940 r.
 48. **Czengery Władysław**, ur. 12 III 1888 w Chodorkowie, pow. Skwiry. Aktor i reżyser, dyrektor teatru. Występował w Petersburgu, Kijowie, Charkowie, Rostowie i w Baku, Wilnie, Poznaniu, Grodnie. Uciekając przed Niemcami dostał się w głąb Związku Radzieckiego. Zmarł w Samarkandzie w lutym 1942 r.
 49. **Czerniak Maria** z Galińskich, ur. 2 XI 1864 w Kielcach. Aktorka. Występowała w Krakowie i Poznaniu. Zmarła w Poznaniu 11 IX 1940 r.
 50. **Czerwiński Edward**. Aktor. Występował od 1931 r. w Łodzi i Katowicach. Zmarł podczas II wojny światowej.
 51. **Daniłowicz Stanisław** (właśc. Daniłowicz-Strzelbicki), ur. ok. 1960 w Warszawie. Aktor. Występował w Bydgoszczy, Łodzi i Warszawie. Zmarł w Warszawie we wrześniu 1944 r.
 52. **Dańko Emil**. Aktor. Zginął w Oświęcimiu.
 53. **Dąbrowski Wojciech**, ur. 28 II 1876 w Piotrkowie. Aktor. Występował w Piotrkowie, Krakowie, Kielcach, Poznaniu, Kijowie, Łodzi, Wilnie, Lublinie, Warszawie i Grodnie. Zmarł w Grodnie w 1944 r.
 54. **Dębowicz Józef**. Aktor. Od 1905 r. występował w Krakowie, Kaliszu, Łodzi i Warszawie. Zginął od bomby w Warszawie 25 IX 1939 r.
 55. **Dębowicz Maria**. Aktorka. Zginęła od bomby w Warszawie 25 IX 1939 r.
 56. **Dłuszyńska Krystyna**. Adeptka. Zginęła w powstaniu warszawskim.
 57. **Dmowski Edmund**. Śpiewak. Zmarł w Warszawie 11 XII 1942.
 58. **Domostawski Marian**, ur. 1881 r. Aktor, reżyser, śpiewak, dyrektor teatru. Występował w Łodzi, Kijowie, Ciechocinku, Lublinie, Moskwie, Petersburgu, Grudziądzu, Wilnie, Bydgoszczy, Warszawie. Występował także w filmach. Zmarł w Warszawie 20 I 1944 r.
 59. **Dunikowska Maria** zam. Różycka, także Fertner, ur. na Litwie. Aktorka. Od 1911 r. występowała w Łodzi i Warszawie. Zmarła ok. 1940 r.
 60. **Dziewiątkowska Halina**, pseud. Armińska. Tancerka. Zmarła w Warszawie 30 III 1942 r.
 61. **Dziewińska Hanna**, ur. ok. 1897.

- Śpiewaczka. Występowała w Krakowie i Poznaniu. Zmarła w Warszawie 4 XII 1941 r.
62. **Elertowicz Wiktoria** (właśc. Filomena) z Kossobudzkich, ur. 21 VII 1879 r. Aktorka. Występowała w Łodzi, Moskwie, Grudziądzu, Toruniu i Grodnie. Zmarła w Skolimowie 16 VI 1941 r.
63. **Fidziński Bohdan**. Adept. Zginął w powstaniu warszawskim.
64. **Fischer Eliza**. Aktorka. W 1930 r. ukończyła Warszawską Szkołę Dramatyczną. Występowała w t. warszawskich i łódzkich. Była również aktorką filmową. Zmarła podczas II wojny światowej.
65. **Fitelbergowa Halina** z d. Szmolcówna, ur. 25 XII 1892. Tancerka. Występowała w Warszawie, Londynie, Stanach Zjednoczonych (*Metropolitan Opera House*), Australii, Petersburgu, Moskwie, Kijowie, Sofii, Bukareszcie, Pradze. „Zasłużony członek ZASP” i przewodnicząca Towarzystwa Miłośników Sztuki Tanecznej. Zmarła 28 IX 1939 r. z ran, które odniosła 7 IX 1939 r. podczas nalotu lotniczego na Warszawę.
66. **Frankowski Leon**, ur. 17 IV 1885 r. w Poznaniu. Aktor, dyrektor teatru. Debiutował w T. Polskim w Poznaniu w 1903 r. Występował w Poznaniu, Sosnowcu, Krakowie, Bytomiu, Katowicach i t. objazdowych. Zmarł w 1939 r.
67. **Frenkiel-Niewiński Tadeusz** (także Frenkiel-Niwieński), ur. 10 IV 1896. Aktor i reżyser. Występował od 1919 r. w Warszawie (tylko w sez. 1923/24 w Krakowie). Poza aktorstwem zajmował się reżyserią. W czasie II wojny światowej występował w jawnych teatrzykach warszawskich. W czasie okupacji został aresztowany i rozstrzelany w Stefanówku k. Piaseczna 12 II 1943 r.
68. **Freszel Franciszek**, ur. 1890 w Stryju. Śpiewak i reżyser. Występował w Wiedniu, Lwowie, Berlinie, Wilnie, Katowicach i Warszawie. Był również profesorem w Konserwatorium Warszawskim. W l. 1926 - 1929 wiceprezes ZASP. Zginął w czasie okupacji w getcie warszawskim, jesienią 1943 r.
69. **Fritsche Ludwik**, ur. 17 VIII 1872 w Częstochowie. Aktor, dyrektor teatru. Występował w Łodzi, Poznaniu, Lublinie, Krakowie, Lwowie i Warszawie. Zmarł w Warszawie 4 IX 1940 r.
70. **Fryze Janina** (właśc. Rutkowska Janina), ur. 1887. Tancerka. Od 1890 występowała w Warszawie. Zmarła 2 XII 1945 r.
71. **Gołaszewski Jerzy**, ur. 4 IV 1903 w Warszawie. Aktor i dyrektor teatru, reżyser. Występował w Warszawie, Katowicach, Lwowie, Sosnowcu. Zginął podczas II wojny światowej ok. 1940 r.
72. **Gorczyński Bolesław**, ur. 26 II 1880 w Bramce, pow. Błonie. Dyrektor teatrów i dramaturg, kierownik literacki i reżyser. Dyrektor teatrów w Warszawie (T. Praskiego, T. im. Bogusławskiego, T. Polskiego) i w Łodzi (T. Kameralnego i Popularnego). Tłumaczył sztuki włoskie, angielskie i francuskie. Zginął od odłamka pocisku w czasie powstania warszawskiego 6 IX 1944 r.
73. **Gostomska Antonina** z Dzierlińskich, pseud. Jolanta Junoszanka, Junosza, ur. 3 VI 1870 w Warszawie. Aktorka. Występowała we Lwowie, Poznaniu, Wrocławiu, Lublinie, Warszawie. Zmarła w 1944 r.
74. **Górecki Adam**, ur. 9 V 1896. Aktor. W l. 1935 - 1939 należał do zespołu T. Miejskich w Łodzi. Zginął podczas II wojny światowej, ok. 1940 r.
75. **Górska Janina**, ur. 18 III 1887 w Warszawie. Reżyser i dyrektor teatru. W pierwszych latach działalności kierowała zespołami recytatorskimi młodzieży szkolnej, później (w latach 1927 - 1931) prowadziła

- także działalność recytatorską z aktorami zawodowymi w zespole „Placówka Żywego Słowa”, który w 1927 r. zorganizowała z M. Szpakiewiczem. Po 1931 r. wykładała w Instytucie „Reduty”. W l. 1940 - 1941, przy współpracy M. Orlicza, potem M. Szpakiewiczza, kierowała pólamatorskim T. Małym w Wilnie. Zmarła w Warszawie 1 V 1943 r.
76. **Grek-Korecki Kazimierz**, ur. 24 IX 1889 w Częstochowie. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Poznaniu, Krakowie, Warszawie, Bydgoszczy. W czasie wojny pracował w kawiarni „Gospoda Włóczągów”. Zmarł w Warszawie 12 X 1942 r.
77. **Grubińska Gabriela** z Meunierów. Tancerka. Występowała od 1877 r. w Warszawie. Zmarła w Warszawie 21 V 1944 r.
78. **Grudniewski Roman**. Aktor. W 1929 r. ukończył Warszawską Szkołę Dramatyczną. Występował w Lublinie, Krakowie i Lwowie. Zginął podczas II wojny światowej we Lwowie.
79. **Gruszczyński Jan**. Aktor, śpiewak. Występował od 1916 do 1939 r. w Poznaniu (T. Polski i T. Wielki). Gościnnie w Gdańsku i Krakowie. Zginął podczas II wojny światowej.
80. **Guerard Dora** (właśc. Doria Karawajewa, także pseud. D. Milska). Aktorka i śpiewaczka. Występowała od ok. 1876 r. we Lwowie, Łomży, Łodzi. Po wycofaniu się ze sceny, zmarła w nędzy w Kielcach 7 I 1943 r.
81. **Gurynowicz Wacław**, ur. 22 VI 1865 we Włocławku. Aktor. Występował w Lublinie, Radomiu, Petersburgu, Warszawie i Łodzi. Zmarł w Łodzi w lipcu 1943 r.
82. **Hajduga Jan**, ur. 23 I 1893. Aktor. Występował w Wilnie, Poznaniu i Warszawie. Zmarł w Skolimowie 25 VIII 1944 r.
83. **Halska Alina** zam. Drabikowa, ur. 5 I 1902 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Łodzi, Krakowie i Warszawie. W 1942 r. aresztowana przez Gestapo, uwięziona na Pawia-ku i tam rozstrzelana w sierpniu 1942 r.
84. **Heinrich Stanisław**. Tancerz, dyrektor teatru. Działal od 1928 r. Jako pierwszy otrzymał od władz niemieckich koncesję na prowadzenie teatru rewiowego i 13 IV 1940 r. otworzył teatr „Kometa”. Występował w nim wraz ze swą żoną (Halina). W końcu 1941 lub 1942 został, zapewne w związku ze sprawami finansowymi, aresztowany przez Niemców i zabity w 1942 r.
85. **Horwath Irena** (właśc. Władysława Zofia Kurzyjamska), zam. Groer, ur. 29 IV 1865 w Warszawie (Bródno). Aktorka. Występowała w Płocku, Ciechocinku, Moskwie i Warszawie. Zmarła we Lwowie 3 X 1943 r.
86. **Horwath Józef Artur**. Dyrektor teatru i kierownik literacki. Działal od 1936. W l. 1936 - 1938 był kierownikiem literackim i administracyjnym T. im. Orzeszkowej w Grodnie. Podczas II wojny światowej „jeden z najaktywniejszych dyrektorów t. jawnych w Warszawie (t. „Komedia” i „Miniatury)”. W 1944 r. w nieznanych okolicznościach aresztowany i zabity przez Niemców.
87. **Hnydziński Stefan Włodzimierz**, ur. 29 VII 1901 w Jarosławiu. Aktor. Występował we Lwowie, Poznaniu i Warszawie. Grał w kilkunastu filmach (od 1927 r.). Ranny we wrześniu 1939 w czasie bombardowania T. Narodowego w Warszawie, zmarł 5 X 1939 r.
88. **Hulewicz Witold**, ur. 26 II 1895 r. w Kościankach pow. Września. Publicysta i kierownik literacki teatru, poeta, literat. Kierownik literacki T. „Reduta” w Wilnie. W l. 1934 - 1939 kier. liter. Polskiego Radia w Warszawie. Prezes wileńskiego od-

- działu Związku Literatów Polskich, współzałożyciel Rady Wileńskiego Zrzeszenia Artystycznego, której był wiceprezesem i prezesem. Rozstrzelany przez Niemców w Palmirach pod Warszawą 12 VI 1941 r.
89. **Jakubowski Władysław.** Aktor rewiowy. Zmarł w Warszawie 21 X 1943 r.
90. **Janiszewski Stanisław,** ur. 1907. Dyrygent. W 1938 - 1939 był korepetytorem i dyrygentem w T. Wielkim w Warszawie. Zmarł w 1944 r.
91. **Jaracz Stefan,** ur. 24 XII 1883 w Żukowicach Starych pod Tarnowem. Aktor, dyrektor teatru i reżyser. Występował w Krakowie, Poznaniu, Warszawie. W 1930 r. założył T. Ateneum. Aresztowany 1 IV 1941 r. w związku z zamachem na Igo Syma, został wywieziony do Oświęcimia. Zwolniony po 6 tygodniach, ciężko chory na gruźlicę gardła i częściową głuchotę. Mieszkał odtąd w Warszawie, Wawrze, Świdrze i Otwocku, uczestnicząc w pracach Tajnej Rady Teatralnej. Zmarł w Otwocku 11 VIII 1945 r.
92. **Jarszewski Karol** (właśc. Jarosz), ur. ok. 1869 w Rzeszowie. Aktor i śpiewak. Występował we Lwowie, Lublinie, Radomiu, Łodzi, Warszawie. Zamordowany przez Niemców 5 VIII 1944 w Warszawie podczas powstania warszawskiego.
93. **Jaszczołt-Sulima Jerzy** (właśc. Sulima-Jaszczołt), ur. 17 VIII 1903 w Piasecznie. Aktor, śpiewak, dyrektor teatru. Występował w Grodnie, Lublinie, Wilnie, Poznaniu, Warszawie. Od 1933 r. grał w kilku filmach. Podczas II wojny światowej pracował jako urzędnik Zarządu Miejskiego i brał udział w konspiracji. Zginął w 1944 r. na barykadzie, podczas powstania warszawskiego.
94. **Jejde Tadeusz,** ur. 1886 w Krakowie. Aktor. Występował w Krakowie, Toruniu, Wilnie, Grudziądzu. Zmarł w Łowiczu 2 III 1944 r.
95. **Jewniewicz Wanda.** Dekoratorka T. Polskiego w Warszawie, scenograf teatralny. Działała od ok. 1923 r. W 1943 r. aresztowana przez Niemców i wywieziona do Oświęcimia, zginęła w obozie po 1943 r.
96. **Julicz Waclaw** (właśc. Gajdziński, Gojdziński), ur. 28 IX 1899 r. w Warszawie. Aktor, śpiewak, reżyser i kompozytor wielu piosenek. Pracował także w filmie. Występował w Kijowie, Warszawie. W l. 1931 - 1932 reżyser i kier. literacki T. „Nowości” w Warszawie. Zmarł w obozie w Stutthof 2 II 1945 r.
97. **Juno Aleksander** (właśc. Węgierko). Reżyser. Występował od ok. 1937 r. w Grodnie i Białymstoku. Pracował w konspiracji, biorąc także udział w przygotowaniu tajnych przedstawień. Aresztowany i wywieziony do Oświęcimia, zginął ok. 1944 r.
98. **Junosza Stępowski Kazimierz** (właśc. Stępowski, Stempowski), pseud. Junosza, ur. 26 lub 28 XI 1880 r. w Wenecji. Aktor i reżyser. Występował w Łodzi, Kijowie, Petersburgu, Odessie, Krakowie, Sosnowcu, Lwowie, Bydgoszczy, Łodzi, Lublinie, Gdyni, Tarnowie, Gdańsku i Wilnie. Grał także w kilkunastu filmach. W czasie okupacji początkowo pracował w kawiarniach („Fregata”, „Pod Znachorem”, „Złota Kaczka”) a od 1940 w jawnym teatrze „Komedia” w Warszawie. Śmierć jego miała ścisły związek z losami jego drugiej żony, oskarżonej o współpracę z Niemcami. Sąd JZW wydał na nią wyrok śmierci. Podczas zamachu na jego żonę Junosza Stępowski został ciężko ranny i po kilku godzinach zmarł 5 VII 1943 r.
99. **Kabak Łucja.** Aktorka. Zginęła w Warszawie we wrześniu 1944 r.
100. **Kaden Bandrowski Juliusz,** ur. 24 II 1885 w Rzeszowie. Pisarz i działacz TKKT, dyrektor teatru. „Wybitny pisarz i publicysta”. Był jednym z organizatorów Towarzystwa Krzewienia Kultury Teatralnej, a

- od 1933 wchodził w skład jego zarządu. W sez. 1933/34, z ramienia TKKT, był współdyrektorem T. Polskiego i T. Małego; w 1937 r. przez pewien czas kierował całym kompleksem teatrów TKKT. Zmarł w Warszawie 8 VIII 1944 r.
101. **Kaftal Margot** (właśc. Maria Małgorzata Kaftal), ur. 1873 w Warszawie. Śpiewaczka. Występowała w Gdańsku, Szczecinie, Hannoverze, Hamburgu, Berlinie, Wiedniu, Londynie, Neapolu, Genui, Odessie, Mediolanie, Barcelonie, Bolonii i w Warszawie. Prawdopodobnie tuż przed wybuchem wojny wyjechała do Włoch. Zmarła we Włoszech w październiku 1942 r.
102. **Kalinowski Eugeniusz**, także Górnik, ur. 1879 w Krakowie. Aktor, dyrektor teatru. Występował od 1898 r. w Krakowie, Kaliszu, Poznaniu, Dąbrowie Górniczej, od 1923 r. we Lwowie. W l. 1907 - 1908 z własnym zespołem na terenie Galicji, m. in. w Tarnopolu i Nowym Sączu. Zmarł we Lwowie w 1942 r.
103. **Kamińska Henryka** zam. Baum, ur. ok. 1915. Tancerka. Występowała w T. Wielkim w Warszawie od 1934 r. Zmarła w Warszawie 8 IX 1943 r.
104. **Kamiński Kazimierz**, ur. 1866. Tancerz. Występował w Warszawie. Współpracował również z warszawskimi teatrykami ogródkowymi jako choreograf. Zmarł w Warszawie 10 VII 1943 r.
105. **Kaupe Maria**, ur. 1907 na Kijowszczyźnie. Śpiewaczka. Występowała w Bydgoszczy, Wilnie, Lwowie, Warszawie i Polskim Radio. Zginęła od bomby w czasie powstania warszawskiego 28 IX 1944 r.
106. **Karska Leontyna**, pseud. L. Lenartowicz, Leontini, ur. 4 III 1865 w Warszawie. Śpiewaczka, aktorka. Występowała od 1886 r. w Warszawie, następnie w zespołach prowincjonalnych, później także w Lublinie, Kijowie, Petersburgu, Łodzi i Poznaniu. Zmarła w Warszawie 18 VIII 1941 r.
107. **Kempa Józef**. Aktor. Występował od 1918 w Wilnie, Krakowie, Warszawie. W czasie II wojny światowej grał w teatrach jawnych w Warszawie. Zginął jako żołnierz w powstaniu warszawskim 13 VIII 1944 r.
108. **Kielanowska-Aleksandrowicz Walentyna**, ur. 1908. Aktorka i literatka. Występowała w Krakowie, Katowicach i Wilnie. Zmarła w obozie w Oświęcimiu 29 XI 1943 r.
109. **Kiernicki Marian**, ur. 8 IX 1864 w Śniatyniu. Aktor. Występował od 1884 r., m. in. w Stanisławowie, Tarnowie, Kielcach, Warszawie, Łodzi, Wilnie, Krakowie. Ostatnie lata życia spędził w Schronisku Artystów Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. Zmarł w Skolimowie 24 IV 1945 r.
110. **Kirkor Jerzy**. Aktor. Zginął podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
111. **Kisielewski Władysław**, ur. 1860 w Stawropolu. Aktor i reżyser. Występował w Lublinie, Puławach, Łukowie, Radomiu, Petersburgu, Łodzi, Sosnowcu, Kielcach i Grudziądzu. Od 1926 do 1939 r. występował i reżyserował w T. Miejskim i Garnizonowym w Grudziądzu. Działal do 1939 r. Zmarł podczas II wojny światowej.
112. **Klecki Witold**. Aktor. Występował od 1937 r. w Kaliszu i we Lwowie. Zginął, rozstrzelany przez Niemców w Warszawie, w 1941 r.
113. **Klimaszewski Jerzy**. Śpiewak. W 1926 r. ukończył szkołę dramatyczną, występował w Krakowie i Warszawie. Zginął w Oświęcimiu.
114. **Kobryń Aleksander**. Scenograf. Działal od 1920 r. Należał do zespołu T. Polskiego w Kijowie, T. Narodowego w Toruniu, T. Polskiego w Katowicach; od 1930 r. w T. Nowym w Poznaniu. W l. 1933 - 1939 w T. Polskim w Poznaniu. Podczas II wojny światowej od 1940 - 1943

- stały scenograf teatru „Komedia” w Warszawie. Zamordowany przez hitlerowców w Litomierzycach w 1944 r.
115. **Kochanowski Mieczysław** (właśc. Antoni Mieczysław Kalzan), ur. 12 I 1887 w Nowogrodku. Dyrygent. Pracował w Mińsku, Moskwie, Poznaniu, Warszawie i Wilnie. Zamordowany w Warszawie w Al. Szucha 14 V 1943 r.
116. **Kochański Feliks**, ur. 18 V 1883 w Nowogrodku. Dyrygent. Pracował w t. objazdowych, Poznań, Krynica, Wilno. Zmarł w Wilnie ok. 1943 r.
117. **Kolwas Wacław**. Aktor i śpiewak. Występował od 1914 w teatrze i operetce w Krakowie. Zmarł w Krakowie 24 IV 1943 r.
118. **Konczyński Tadeusz**, ur. 1875 w Krakowie. Reżyser, dyrektor teatru. Był kierownikiem literackim T. Ludowego w Krakowie i T. Dramatycznego w Warszawie. Znany autor dramatów oraz studiów literackich. Pisał także recenzje teatralne. Zmarł podczas powstania warszawskiego 13 VIII 1944 r.
119. **Konopka Jerzy**, pseud. Roland, ur. ok. 1900. Aktor. Studiował prawo a następnie pracował jako dziennikarz i urzędnik konsulatu polskiego we Francji. Od 1929 r. występował w teatrach w Warszawie. Grał także w kilku filmach. Pracował jako spiker w Polskim Radio, pisał teksty kabaretowe. Aresztowany przez Niemców podczas próby przedostania się za granicę popełnił samobójstwo w więzieniu w Muszynie, latem 1940 r.
120. **Kończyc Tadeusz** (właśc. Alfred Anastazy Tadeusz Grot Bęczkowski), ur. 1880 w Brześciu Kujawskim. Kierownik artystyczny i literacki teatrów m. in. Warszawska Spółka Literacko-Artystyczna, T. Praskiego, Stołecznego, Dramatycznego i T. „Stańczyk” w Warszawie oraz doradca literacki T. Polskiego w Katowicach. Współpracował też ja-
- ko kierownik literacki z wytwórniami filmowymi. Zmarł w Wycinkach Chlewińskich k. Grodziska 18 V 1943 r.
121. **Kopczyński Kajetan**, ur. 7 VIII 1879 we Lwowie. Śpiewak. Aktor i reżyser. Występował w Lublinie, Sosnowcu, Krakowie, Poznaniu, także w Polskim Radiu w Poznaniu. Wyśledzony przez Niemców, zmarł w Warszawie 8 III 1940 r.
122. **Kordowski Stefan**, pseud. Dobrski, ur. 14 VI 1887 w Warszawie. Aktor, dyrektor teatru. Występował w Kijowie (T. Polski), w Toruniu (T. Narodowy). Potem pracował jako sekretarz lub kierownik administracyjny w teatrach we Lwowie, Krakowie, Poznaniu, Lwowie i Warszawie. Podczas wojny utrzymywał się ze sprzedaży pocztówek. Po powstaniu warszawskim wywieziony, zginął w obozie w Neuengamme, 30 XI 1944 r.
123. **Kosmowska Ada**, ur. 19 XII 1871 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Krakowie, Poznaniu i Krakowie, grała także w filmach polskich. Zmarła w Wieliczce 27 VII 1944 r.
124. **Kostecki Stanisław**. Tancerz. Występował od 1898 r., m. in. w T. Wielkim w Warszawie. W latach 1911-1921 był tancerzem baletu Diagilewa. Zmarł podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
125. **Koyałowicz Bronisława**, ur. 6 I 1892 lub 1890. Aktorka. Występowała w Wilnie, Sosnowcu, Poznaniu, Kijowie; od 1918 w Warszawie. Zamordowana w obozie w Oświęcimiu.
126. **Krokowski Józef**, ur. 1891, w Tarnopolu. Aktor, reżyser, dyrektor teatru, kierownik literacki. Występował od 1916 do 1936 r. w Kijowie, Toruniu, Lublinie, Warszawie, Gdyni, Grodnie, Kaliszu. W ostatnich latach życia porzucił teatr i pracował jako kierownik Wydziału Kultury w Starostwie w Kaliszu. Rozstrzelany w Kaliszu w 1939 r.

127. **Kryńska Elżbieta-Ewa**, zam. Rytowska. Aktorka. Występowała od 1934 w Warszawie. W l. 1940-1941 w T. Polskim w Białymstoku i Grodnie. Zmarła w czasie II wojny światowej.
128. **Krzewiński Julian** (właśc. Maszyński), ur. 3 X 1882. Aktor, śpiewak, literat. Występował w Krakowie, Lwowie, w teatrach polonijnych w USA i Warszawie. Był również popularnym autorem tekstów piosenek, sztuk teatralnych, librett operetkowych, powieści i opowiadań. We wrześniu brał udział w obronie Warszawy. W czasie okupacji pracował jako kelner. Zmarł w Warszawie 4 III 1943 r.
129. **Krzymuska Janina**. Aktorka. Występowała od 1923 r. w Toruniu, Krakowie, Warszawie. W czasie okupacji w jawnym teatrze warszawskim „Komedia”. Występowała także w filmach polskich. Zginęła podczas powstania warszawskiego we wrześniu 1944 r.
130. **Krzyżanowski Czesław**, ur. 1880. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Krakowie, Poznaniu i Lwowie. Od 1913 r., prawdopodobnie do wybuchu I wojny światowej, kierował założonym przez siebie T. Małym we Lwowie. Zmarł w Krakowie 1944 r.
131. **Kubik Bruno**, ur. 1 VI 1903 w Berlinie. Dyrygent. Dyrektor orkiestry w teatrze „Komedia Muzyczna” w Poznaniu. W l. 1936-1939 T. Wielkiego w Warszawie. W czasie okupacji grał w orkiestrach kawiarniarnych. Zmarł w Warszawie 16 V 1943 r.
132. **Kulczycka Bronisława**. Tancerka. Występowała od ok. 1892 w Warszawie. W 1911 została zaangażowana do baletu S. Diagilewa. Zginęła w obozie koncentracyjnym.
133. **Kustowski Stanisław**, ur. 1 X 1894 w Krakowie. Aktor. Występował w w Krakowie, Cieszynie, Lwowie, Warszawie. W 1932 r. był sekretarzem Zarządu Głównego ZASP. Został rozstrzelany przez Niemców jako zakładnik w Warszawie 1944 r.
134. **Lange Jan**, ur. ok. 1900 r. Aktor, dyrektor teatru. Występował w Poznaniu, w teatrach objazdowych, w Środzie, Gostyniu i Wrześni. W l. 1922-1924 dyrektor teatru w Grudziądzu, potem występował w T. „Rewia” w Poznaniu. Rozstrzelany w Częstochowie w 1940 r.
135. **Larewicz Stanisław** (właśc. Szulc, Schultz). Aktor. Występował od 1912 r. w Petersburgu, Łodzi, Lwowie, Bydgoszczy, Wilnie, Warszawie i do połowy 1941 r. we Lwowie. Zginął po 1941 r.
136. **Lehrer Józef**, ur. 18 III 1880 w Kamieńcu Podolskim. Dyrygent, aktor, śpiewak. Występował we Lwowie, Krakowie, Wiedniu. Dyrektor operetki w Poznaniu i chóru poznańskiego „Lutnia”. Zmarł we Lwowie ok. 1941 r.
137. **Lenczewski Jan**. Aktor. Zmarł podczas II wojny światowej.
138. **Lenczewski Władysław**, ur. 1882. Aktor, reżyser, dyrektor teatru. Występował w Lublinie, Lwowie, Warszawie. W l. 1916-1917 w T. Polskim w Moskwie. W l. 1919-1928 występował w filmach. W l. 1925-1931 w Warszawie, Lublinie. Po 1933 r. opuścił scenę i przebywał w Schronisku Artystów Weteranów w Skolimowie. Zmarł w Krakowie 24 I 1945 r.
139. **Lenk Marian**, ur. 1 IX 1887, woj. łódzkie. Aktor, reżyser, dyrektor teatru. Występował w Rosji, Bydgoszczy, Poznaniu, Grudziądzu, Toruniu, Warszawie, Wilnie i Łodzi. Od ok. 1934 r. pracował w Polskim Radio. W sezonach 1937-1939 współdyrektor i dyrektor teatru w Kaliszu. Zmarł w Kaliszu 30 IX 1944 r.
140. **Leszczyński Jarosław Mikołaj**, ur. 14 I 1889 we Lwowie. Dyrygent. Od 1919 był korepetytorem solistów w T. Miejskim we Lwowie. Potem pracował jako dyrygent w Krakowie

- wie, Poznaniu, Lwowie, Katowicach. Zmarł w Warszawie ok. 1943 r.
141. **Leśniowski Jan**. Aktor. Występował w Warszawie, Częstochowie, Toruniu. Zmarł podczas II wojny światowej.
142. **Lewandowski Stanisław Roman**, ur. 22 lub 28 II 1859 w Kotlinach pod Piotrkowem. Scenograf, aktor, dekorator. Występował w Krakowie (lata 1877 - 1878). Od ok. 1880 zrezygnował z występów i zaczął studiować rzeźbę w Krakowskiej Szkole Sztuk Pięknych. Projektował także kostiumy teatralne. Zmarł w Warszawie 3 II 1940 r.
143. **Lewicki Mikołaj**, ur. 1870. Śpiewak i reżyser. Występował we Lwowie, Krakowie. Od 1903 r. był reżyserem w operze warszawskiej. Zmarł w Warszawie 1 VIII 1944 r.
144. **Libicka-Horwathowa Hanna**. Aktorka. Od 1933 występowała w warszawskich teatrach rewolucyjnych. W sezonie 1937/38 w T. Miejskim w Grodnie. W l. 1941 - 1943 występowała w teatrach jawnych Warszawy. Aresztowana przez Niemców i zamordowana w Warszawie w 1944 r.
145. **Lorentowicz Jan**, ur. 14 III 1868 w Pabianicach. Dyrektor teatrów i krytyk, kierownik literacki. Po r. 1918 organizował teatry w Warszawie, od 1916 - 1921 zorganizował na nowych zasadach i prowadził Warszawską Szkołę Dramatyczną. W l. 1921 - 1923 prezes Związku Dyrektorów Teatrów Polskich. W 1925 r. przewodniczący Rady Polskiego Instytutu Teatrologicznego. W l. 1926 - 1928 dyrektor T. Narodowego w Warszawie. W l. 1936 - 1939 współpracował z instytucją „Młody Teatr”, opiekując się debiutami aktor-skimi. Od 1938 r. członek Polskiej Akademii Literatury. Zmarł w Milanówku k. Warszawy 15 I 1940 r.
146. **Łaska Michalina**, ur. ok. 1868. Śpiewaczka, aktorka, tancerka. Występowała w Łowiczu, Płocku, Lublinie, Poznaniu, Łodzi, Wilnie, Kielcach, Warszawie; w l. 1933 - 1939 także w filmach polskich. Zmarła w Warszawie 26 IX 1939 r.
147. **Łętowski Leon** (właśc. Ceremuga) ur. ok. 1890. Aktor. Występował w Krakowie, Lublinie, Kielcach, Łucku, Płocku i Grodnie. Zmarł podczas II wojny światowej.
148. **Łopuszańska Helena**, ur. ok. 1912. Aktorka. Występowała w Częstochowie, Grodnie, Białymstoku, Katowicach i Warszawie. Rozstrzelana przez Niemców w Palmirach 21 VI 1940 r.
149. **Machalski Józef**, ur. 1892. Aktor. Występował w Łodzi, Warszawie, Francji (w teatrach polonijnych), od 1930 we Lwowie. Zmarł na serce podczas próby we Lwowie 20 VIII 1940 r.
150. **Maj Eugeniusz**. Śpiewak, z zawodu wiolonczelista. Studia wokalne odbywał w Mediolanie. Występował od 1928 r. w Warszawie, Lwowie, Krakowie i Poznaniu. Zginął w Katyniu.
151. **Majde Seweryn**. Dyrektor teatru. Działał od 1919 r. Był współdyrektorem (wraz z J. Boczkowskim) teatru „Qui Pro Quo”, „Melodram” i „Femina”. Zginął w getcie warszawskim w 1942 r.
152. **Malanowicz-Niedzielska Maria**, II. v. Stębowska, ur. ok. 1900 r. Aktorka. Występowała w Wilnie, Krakowie, Toruniu, Warszawie. Podczas okupacji uczestniczyła w konspiracji (była agentką kontrwywiadu AK); Pracowała jako kelnerka w Warszawie. Zastrzelona w Warszawie w kawiarni „Za Kotarą”, podczas akcji AK 8 X 1943 r.
153. **Malinowski Wacław**, ur. 1890 w Kasimowie nad Wołgą. Aktor i reżyser. Występował w Sosnowcu, Kaliszu, Kijowie, Wilnie, Krakowie, Toruniu, Grodnie, Lublinie, Warszawie, Częstochowie i Łodzi. Roz-

- strzelany w Łodzi, w początkach września 1939 r.
154. **Maliszewska Wanda.** Adeptka. Zginęła w powstaniu warszawskim.
155. **Maliszewski Leopold.** Adept. Zginął w powstaniu warszawskim.
156. **Maniecki Aleksander,** ur. 1883. Aktor. Początkowo występował prawdopodobnie w zespołach prowincjonalnych, później w Warszawie, Lwowie i od 1929 znowu w Warszawie. Występował także w filmach. Zmarł w Warszawie 8 IX 1940 r.
157. **Marcello-Palińska Helena,** ur. 1857 lub 19 IV 1860 w Perigueux we Francji. Aktorka. Występowała w Częstochowie, Kaliszu, Lublinie, Kielcach, Warszawie, gościnnie w Krakowie, Lwowie, Łodzi, Poznaniu i Pradze. Grała także w filmach. Należała do kapituły członków zasłużonych ZASP. Zmarła w Warszawie 25 IX 1939 r.
158. **Marek Andrzej** (właśc. Arnstein), ur. I 1880. Reżyser, literat. Wystawiał i reżyserował w Krakowie, Warszawie. Podczas II wojny światowej w getcie warszawskim kierował Nowym Teatrem Kameralnym, wystawiającym przedstawienia w języku polskim. Zginął w Warszawie zamordowany przez hitlerowców w 1943 r.
159. **Marso Juliusz** ur. 6 IV 1869 w Kutnie. Wykładowca PIST. Śpiewak. Występował w Dreźnie i Wiedniu. Zmarł w Warszawie we wrześniu 1941 r.
160. **Marynowicz Stefania** zam. Madej, ur. 10 VI 1883 w Stanisławowie. Śpiewaczka. Debiutowała w 1910 r. w Poznaniu. Występowała we Lwowie, Katowicach i Poznaniu. Zmarła w Krakowie 31 VII 1945 r.
161. **Maszyński Mariusz,** ur. 1887 r. albo 29 VII 1888 w Warszawie (pseud. M. Krzewiński, M. Szymański). Aktor i reżyser. W 1916 r. debiutował jako aktor. Występował w Warszawie, gościnnie w Krakowie, Lwowie, Poznaniu, Katowicach. „Był jednym z najlepszych polskich recytatorów”, często występował w Polskim Radio — także w filmach. Był autorem kilku komedii. Zginął w czasie powstania warszawskiego 6 VIII 1944 r. przy ul. Wawelskiej.
162. **Matuszkiewicz Włodzimierz.** Aktor. Od 1935 r. występował w teatrze w Łodzi; gościnnie w Gdańsku. Zginął w obozie hitlerowskim w Radogoszczy w 1944 r.
163. **Michalak Stefan.** Aktor. Występował od 1928 w Łodzi, Krakowie, Warszawie. Zginął podczas II wojny światowej.
164. **Michalska Bronisława.** Aktorka. W l. 1940-1941 występowała w teatrach w Grodnie i Białymstoku. Zginęła podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
165. **Mieczysława Jadwiga.** Aktorka. Zmarła podczas II wojny światowej.
166. **Miller Aleksandra** (właśc. Ziemkiewicz Aleksandra z d. Miller II. v. Zakrzewska), ur. ok. 1866 w Płocku. Aktorka, tancerka. Występowała w Łowiczu, Lublinie, Radomiu, Kielcach, Płocku, Łodzi, Krakowie, Sosnowcu, Warszawie. Zmarła w Warszawie w 1944 r.
167. **Miller, Müller Antoni.** Aktor, śpiewak, dyrygent. Występował od 1898 r. w Kaliszu, Kijowie, Częstochowie, Łodzi, Płocku. W okresie międzywojennym pełnił funkcję korepetytora solistów w T. Wielkim w Warszawie oraz dyrygenta operetki. Zmarł w Warszawie w 1944 r.
168. **Mitaszewski Stanisław,** ur. 28 IV 1886 w Warszawie. Kierownik literacki i dramatopisarz. Od r. 1914 recenzent literacki i teatralny w „Gazecie Warszawskiej”, „Tygodniku Ilustrowanym” i „Dzienniku Powszechnym”. W l. 1919-1923 był referentem teatralnym w Ministerstwie Sztuki i Kultury. Przyczynił się do powstania Państwowej Szkoły Dramatycznej, stanowiącej od-

- dział Konserwatorium Warszawskiego. W l. 1923 - 1926 kierownik literacki teatrów w Warszawie. Zginął w Warszawie 10 VIII 1944 r.
169. **Miłowska Helena** (pseud. Miłowicz), ur. 1880 we Lwowie. Śpiewaczka i aktorka. Występowała we Lwowie; gościnnie w Wiedniu, Krakowie, Warszawie. Zastrzelona przez hitlerowców podczas powstania warszawskiego we wrześniu 1944 r.
170. **Minowicz Edmund** (właśc. Pitzele, także pseud. Eminowicz). Śpiewak, aktor, tancerz. Występował od 1911 r. w Przemyślu, Krakowie, Katowicach, Warszawie. Zginął w getcie warszawskim w 1943 r.
171. **Mirska Maria** zam. Kicińska, właśc. Laskowska, ur. 30 V 1888 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Zakopanem, Poznaniu, Wilnie, Warszawie; gościnnie w Łodzi, Toruniu, Grudziądzu. Grała także w filmach. W czasie okupacji występowała w teatrach jawnych w Warszawie. Zginęła w Warszawie w styczniu 1945 r.
172. **Młodziejowski Bronisław**, ur. 18 VI 1911 w Luhinkach na Wołyniu. Dyrygent. Od 1930 r. był kierownikiem muzycznym T. Polskiego w Poznaniu, potem korepetytorem solistów w tamtejszym T. Wielkim, a od 1937 r. dyrygentem tego teatru. Zginął w Katyniu.
173. **Modzelewska Józefa** z Bednarskich, ur. 19 III 1865. Aktorka. Występowała w Poznaniu, Łodzi, Sosnowcu, Płocku, Lublinie, Zamościu, Lwowie, Krakowie i Warszawie. Zmarła w Warszawie w 1939 r.
174. **Moes Janina** zam. Rembowska, także Żarska, pseud. J. Morri, ur. 4 II 1875 w Warszawie. Aktorka, literatka. Występowała od 1897 r. w Warszawie, Lwowie, Lublinie, Sosnowcu, Grodnie. Od 1923 r. zajęła się wyłącznie pracą literacką. Zmarła w Kochanowie 28 X 1944 r.
175. **Morozowicz Leopold**, ur. ok. 1876. Aktor, śpiewak, dyrektor teatru. Występował w Łodzi, Piotrkowie, Lublinie, Kielcach, Wilnie, Lwowie, Warszawie. Grał także w filmach. Zmarł w Milanówku 3 VIII 1945 r.
176. **Morozowicz Stefan**, ur. 1 I 1901. Aktor. Występował w Warszawie, także w teatrach objazdowych na terenie Pomorza i Wielkopolski. Zmarł w 1944 r.
177. **Mund Jakub**, ur. ok. 1905 w Stryju. Dyrygent, kierownik muzyczny. Pracował stale we Lwowie jako dyrygent i kierownik muzyczny orkiestry T. Miejskich oraz Państwowego Teatru Opery i Baletu we Lwowie. Zamordowany w obozie hitlerowskim we Lwowie ok. 1941 r.
178. **Myszkiewicz Mieczysław**, ur. 10 IX 1892 w Ziewaniczkach pow. Brzeziny. Aktor. Występował w teatrach warszawskich, także w filmach. Zmarł w Warszawie 26 III 1943 r.
179. **Nobis Maria**, zam. Goebelowa. Tancerka, aktorka. Występowała od 1932 r. w Warszawie (T. Wielki, T. Letni, T. Ateneum oraz w operetce). Zmarła w Warszawie w 1942 r.
180. **Norski Feliks**, właśc. F. Pogoda, ur. 1895. Aktor. Występował w Łodzi, Częstochowie, Warszawie, także w teatrach objazdowych w Wielkopolsce. Grał również w filmach. Zmarł podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
181. **Nowina-Witkowski Zygmunt**, ur. ok. 1889. Śpiewak. Występował w Poznaniu, Krakowie, Warszawie, gościnnie w Łodzi, Kutnie, Ostrołęce. Zmarł w Warszawie 7 III 1942 r.
182. **Okońska Janina**, ur. 1905 we Lwowie. Śpiewaczka. Występowała we Lwowie do maja 1941 r.; gościnnie w Krakowie i Bydgoszczy. Zmarła we Lwowie 1 IV 1945 r.
183. **Okońska Klementyna** z Ludkiewiczów, ur. 1873 w Rohatynie. Śpiewaczka. Występowała we Lwowie; gościnnie w Warszawie i Krakowie.

- Zmarła we Lwowie w listopadzie lub grudniu 1944 r.
184. **Okornicka Helena**, pseud. Miłosz. Aktorka. Działała od 1900 r. Do roku 1904 używała pseudonimu. Występowała w Kaliszu, Poznaniu, Lublinie, Włocławku, Wilnie i Lwowie. Zmarła podczas II wojny światowej.
185. **Opolski Zbigniew**. Aktor. Występował od 1924 r. w Katowicach, Wilnie i warszawskich teatrach rewio- wych; gościnnie w Krakowie. Zmarł podczas II wojny światowej w Warszawie lub Wilnie.
186. **Orlik Stanisław**, właśc. Hryniewicz, ur. 1869 w Płocku. Aktor. Występował we Lwowie, Sosnowcu, Łodzi, Kijowie, Krakowie, Warszawie. Zmarł w Warszawie 27 VII 1940 r.
187. **Orłowski Piotr**. Aktor. Występował od 1921 r., początkowo na scenach rosyjskich, m. in. w Irkucku, Kazaniu, Moskwie, Piotrogradzie; w Warszawie, w teatrze „Qui Pro Quo”, później w Grodnie, Wilnie i Płocku. Zmarł podczas II wojny światowej.
188. **Orwid Józef**, właśc. J. Kotschy, ur. 14 IX 1891 w Besku k. Sanoka. Aktor. Występował we Lwowie, Krakowie i Warszawie. Podczas II wojny światowej występował w warszawskich teatrach jawnych m. in. „Nowy Miraż”, „Jan”, „Kometa”, „Nowości”, „Niebieski Motyl”, „Komedia”. Zginął jako żołnierz w Powstaniu warszawskim 13 VIII 1944 r.
189. **Osiński Andrzej**. Adept. Zginął w powstaniu warszawskim.
190. **Ostoja Waław** właśc. Chlipalski. Śpiewak operowy. Działał od 1914 r. Występował w Warszawie i Poznaniu. Zmarł w Miedzeszynie 23 III 1942 r.
191. **Ostrowski Władysław**. Aktor. Występował od 1915 r. w teatrach warszawskich. Zginął w Oświęcimiu w 1942 r.
192. **Palewicz-Golejewski Marian**, pseud. Mariano Palevici, ur. 1 I 1881 we Lwowie. Śpiewak i reżyser. Występował na scenach operowych Moskwy, Petersburga, Warszawy, gościnnie w zespołach plebiscytowych na Śląsku i w Krakowie. Występował także w filmach. Zmarł z ran w Warszawie 26 IX 1939 r.
193. **Palińska Maria**, ur. 5 IV 1874 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Poznaniu, Białymstoku, Toruniu i Warszawie. Od ok. 1934 r. mieszkała w Schronisku Artystów Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. Zmarła w Skolimowie 18 I 1940 r.
194. **Paszowska Irena**. Aktorka i działaczka. Od 1933 r. występowała w Wilnie, Poznaniu, Łodzi. Zginęła od bomby w powstaniu warszawskim 21 IX 1944 r.
195. **Pawłowska Helena** zam. Fertnerowa, ur. 10 XII 1873 w Piotrkowie lub 1876 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Lublinie, Radomiu, Kielcach, Częstochowie, Łodzi, Lwowie, Kaliszu i Warszawie. Zmarła w Grodzisku 3 XI 1944 r.
196. **Peliński Marian**, właśc. Marian Pell. Aktor. Działał od 1913 r. Występował we Lwowie, Krakowie, Wilnie, Toruniu, Warszawie, Poznaniu, Łodzi i Grodnie. Umarł w Warszawie 1942 r.
197. **Pichor Maria** z Konopków, ur. ok. 1852. Występowała w Krakowie, Kielcach, Łodzi i Warszawie. Zmarła w Warszawie 27 IV 1943 r.
198. **Piekarski Antoni**, ur. 1890 w Krakowie. Aktor i reżyser. Występował w Sosnowcu, Kaliszu, Łodzi, Poznaniu, Warszawie, Krakowie, Grudziądzu, Częstochowie, Toruniu, także w zespole polonijnym na terenie Francji. Był jednym z pierwszych reżyserów widowisk plenerowych w Polsce (m. in. *Kościuszko pod Racławicami*). Zmarł 27 I 1942 w więzieniu śledczym w Bydgoszczy.
199. **Pietraszewska Karolina**, ur. 1870 w

- Warszawie. Śpiewaczka. Występowała od 1906 r. w Warszawie, Mediolanie, Turynie i Odessie. Zmarła w Warszawie w 1940 r.
200. **Pietruszyński Władysław**. Aktor i reżyser. Występował od 1916 r. w zespole objazdowym (na terenie Pomorza), później w Krakowie, Łucku, Częstochowie, Kaliszu, Poznaniu, Gdańsku, Warszawie. Zastrzelony w Warszawie 3 XII 1943 r.
201. **Pietrzycki Jan**. Dyrektor teatru lalek. Zmarł po wyjściu z więzienia w Krakowie 28 XII 1944 r.
202. **Pilarski Tadeusz**, ur. 1866 we Lwowie. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Zmarł w Krakowie 17 III 1940 r.
203. **Piotrowski Roman**. Aktor. Występował od 1925 r. w Wilnie, Poznaniu, Warszawie, Częstochowie i teatrach objazdowych. Zmarł 4 IV 1944 r.
204. **Plesnerówna Anna, Halina**. Aktorka. Występowała w l. 1938 - 1939 w Warszawie i Lwowie w l. 1940 - 1941. Zginęła we Lwowie zamordowana przez hitlerowców.
205. **Płonowska Maria**, właśc. Dulcka. Aktorka. Występowała od 1916 r. w Warszawie, Poznaniu, Bydgoszczy, Lublinie (do 1931 r.). Potem wycofała się ze sceny. Zmarła w Warszawie 18 X 1943 r.
206. **Pochmarski Bolesław**, ur. 1883. Kierownik literacki. Ukończył wydz. filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego. W l. 1928 - 1939 był posłem na sejm. W l. 1932 - 1935 kierownikiem literackim Teatru im. Słowackiego w Krakowie za dyrekcji J. Osterwy. Zmarł w oflagu Sandbostel 28 IV 1945 r.
207. **Podlewski Stanisław**, ur. 1886. Aktor. Po ukończeniu szkoły dramatycznej występował od 1907 r. w Lublinie, Częstochowie, Radomiu, Kaliszu, Sosnowcu, Odessie, Łodzi. Zmarł w 1943 r.
208. **Połomska Ada**. Aktorka. Występowała od 1937 - 1939 w Łodzi. W l. 1940 - 1941 w Grodnie i Białymstoku. Zmarła podczas II wojny światowej, prawdopodobnie w getcie warszawskim.
209. **Pomian-Borodziej Natalia**, ur. 7 VII 1877 w Warszawie. Aktorka i śpiewaczka. Występowała w Warszawie i Łodzi do 1921 r. Także gościnnie we Lwowie. Rozstrzelana przez Niemców w czasie powstania warszawskiego 7 VIII 1944 r.
210. **Pomirowski Leon**, właśc. Pomper, ur. 30 VII 1891 w Warszawie. Kierownik literacki, krytyk. Początkowo pracował jako nauczyciel gimnazjum, następnie jako krytyk literacki i historyk literatury. Publikował studia i rozprawy. Od 1932 r. wykładał historię dramatu w PIST w Warszawie. W l. 1935 - 1939 był współkierownikiem literackim teatrów TKKT w Warszawie. Pisywał recenzje i artykuły dotyczące teatru. Zginął w Majdaniku 31 III 1943 r.
211. **Pośpiełowski Leszek**. Aktor. Występował od 1932 r. w Wilnie, Warszawie, Lwowie, Krakowie i Łodzi. W lipcu i sierpniu 1940 r. występował w teatrach jawnych w Warszawie („Komedia”). Występował także w filmach. Popęłił samobójstwo w Warszawie 25 IX 1940 r.
212. **Preiss Włodzimierz**. Aktor i śpiewak. Występował od 1923 r. w Toruniu, Lublinie, Bydgoszczy, Wilnie, Łodzi, w teatrach objazdowych w Grodnie i Białymstoku. Zginął w Oświęcimiu w 1942 r.
213. **Prohazka Eugeniusz**, też Prohaska, Prochaska, ur. 26 X 1874 w Zborowicach k. Ciężkowic. Aktor i reżyser. Występował w Poznaniu, Petersburgu, Odessie, Warszawie, Krakowie, Lublinie. Ok. 1910 r. opuścił scenę. Zmarł w Warszawie 30 XII 1943 r.
214. **Przybyłko-Potocka Maria**, ur. 23 III 1873 w Warszawie. Aktorka, reżyser i dyrektor teatru. Występowała w Łodzi, Poznaniu, Warsza-

- wie, gościnnie w Lublinie, Sosnowcu, Zakopanem, w Krakowie, Lwowie, Pradze. Zabita przez bombę w Warszawie 30 VIII 1944 r.
215. **Przybyszewska Sława**, Adeptka. Zginęła ok. 1944 r.
216. **Puchalski Edward**, ur. 16 IX 1874. Reżyser i kierownik literacki. Reżyser i kierownik literacki w teatrze w Dąbrowie Górniczej, Warszawie. Podczas I wojny światowej przebywał w Rosji i tam pracował w wytwórniach filmowych. Po powrocie do kraju był „jednym z bardziej znanych reżyserów filmowych” (nakręcił ponad 100 filmów). Zmarł w Warszawie 8 XI 1942 r.
217. **Pysznik Stanisława** zam. Frenklowa, ur. 9 IV 1863 w Warszawie. Aktorka. Występowała m. in. w Łodzi, Krakowie, Lwowie. Ok. 1890 zrezygnowała z kariery artystycznej. Zmarła w Krakowie 25 III 1945 r.
218. **Rajkowski Jan**, pseud. Grodecki, ur. 20 III 1891 w Łodzi. Aktor. Występował od 1908 r. m. in. w Warszawie, Łodzi, Wilnie. Zmarł we wrześniu 1944 r. w Warszawie.
219. **Rajkowski Tadeusz**, ur. 18 XII 1880 w okolicach Sanoka. Aktor. Występował od 1909 w Lublinie, Lwowie, Krakowie, Kielcach, Brześciu n. Bugiem. Zmarł w Brześciu n. Bugiem 31 X 1941 r.
220. **Rakowiecki Zbigniew**, ur. ok. 1913. Aktor, śpiewak. Występował od 1933 r. w teatrach rewiowych i dramatycznych w Krakowie i Warszawie. Grał także w filmach. W l. 1941-1944 występował w teatrze jawnym „Komedia” i innych. Był członkiem Armii Krajowej. Zginął rozstrzelany za udział w powstaniu warszawskim, w sierpniu 1944 r.
221. **Rapacki Wincenty**, ur. 6 VI 1865 w Krakowie. Aktor, śpiewak, literat. Występował w Krakowie, Zakopanem, Łodzi, Odessie, Poznaniu, Petersburgu, Moskwie, Warszawie, gościnnie w Sopocie i Toruniu. „Był jednym z najczynniejszych tłumaczy i adaptatorów”, przełożył na język polski libretta 72 operetek. Sam komponował operetki (muzykę), komedie i farsy. Utwory swe drukował w „Tygodniku Ilustrowanym”, „Kurierze Warszawskim”, cykl wspomnień ogłosił w „Kronice Polski i Świata” (1939 nr 9-15). Zmarł w Warszawie 16 I 1943 r.
222. **Ratschka Władysław**, pseud. Sowiński, ur. 3 VI 1877 we Lwowie. Aktor, dyrektor teatru. Występował we Lwowie, Poznaniu, Krakowie, na Śląsku, w Warszawie, w l. 1935-1941 we Lwowie. Zmarł we Lwowie 13 XI 1944 r.
223. **Recheński Leon**, właśc. Rechen, ur. 24 VI 1879 we Lwowie. Aktor, śpiewak. Występował we Lwowie, Poznaniu i od 1910-1914 we Lwowie. W 1914 r. wycofał się ze sceny. Zginął w Katyniu.
224. **Redo Józef**, ur. 3 V 1872 we Wilanowie. Śpiewak, aktor i reżyser. Występował w Warszawie, gościnnie w Krynicy i Łodzi. W 1925 założył własny teatr i występował w Wilnie. Później występował w Krakowie i Warszawie. Od 1922 był zasłużonym członkiem ZASP. Zmarł w Warszawie 9 XI 1941 r.
225. **Rejewska Anna Jadwiga**, ur. 1870. Śpiewaczka. Od 1904 r. występowała jako solistka w operze warszawskiej. Zmarła w Warszawie 29 XII 1942 r.
226. **Rentgen Marian**, właśc. Güntner, ur. 23 VI 1888 w Bochni pod Lwowem. Aktor, piosenkarz. W 1913 r. ukończył farmację na Uniwersytecie Lwowskim. Występował od 1912 jeszcze jako student. Występował w zespołach kabaretowych we Lwowie, Krakowie i Warszawie. Zginął w Katyniu.
227. **Rogińska Michalina**, ur. 1876 w Warszawie. Tancerka. Występowała od 1889 r. do 1900 jako solistka w Warszawie w WTR. Zginęła od bomby w Warszawie w 1939 r.

228. **Rolicz Wojciech**, właśc. Gwiazda, ur. 19 III 1884 w Warszawie. Aktor. Występował w Łodzi, Lublinie, Poznaniu. Zbierał materiały dotyczące historii teatru polskiego. Zmarł w Warszawie ok. 1940 r.
229. **Romowicz Julia**. Aktorka. Występowała od 1909 do 1933 r. w Krakowie i Łodzi. Zmarła podczas II wojny światowej.
230. **Rotter Amelia I v. Reklewska, II v. Jarnińska, III v. Myszkiewicz** ur. 16 II 1879 w Warszawie. Aktorka. Występowała w Częstochowie, Kielcach, Pułtusk, Lwowie, Wiedniu, Paryżu, Krakowie, Warszawie. Grała także w filmach. Zmarła w Warszawie 14 IX 1942 r.
231. **Rudkowski Mieczysław**, ur. 1888 w Czerniowcach. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Poznaniu. W 1923 r. założył Teatr Nowy w Poznaniu i prowadził go do r. 1934. Potem pracował w Warszawie. Zginął podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
232. **Rudnicki Marian**, ur. 7 III 1888 w Kijowie. Dyrygent. Dyrygował w Krakowie w Krakowskim Towarzystwie Operowym i w operetce, w l. 1915 - 1919 w Teatrze Wielkim W Warszawie, dorywczo w Teatrze Polskim. Zmarł w Krakowie 31 XII 1944 r.
233. **Rzęcki Zygmunt**, właśc. Goldfluss. Aktor. Występował od 1919 r. w Bydgoszczy, Poznaniu, Łodzi, Wilnie i Warszawie. Zginął zamordowany w getcie warszawskim w 1941 r.
234. **Ryder Teodor**, ur. 10 II 1881 w Piotrkowie. Dyrygent. W l. 1906 - 1914 pracował jako dyrygent na terenie Niemiec, Szwajcarii i Francji. W 1916 r. objął stanowisko dyrygenta w Teatrze Wielkim w Warszawie. Później pracował jako dyrygent łódzkiej orkiestry symfonicznej i kierownik artystyczny opery objazdowej. Od 1927 r. był profesorem konserwatorium w Łodzi. Zmarł w Oświęcimiu w 1944 r.
235. **Rytowski Leon**. Aktor. Występował w l. 1940 - 1941 w Grodnie i Białymstoku, w 1941 r. w Nowym Teatrze Kameralnym w warszawskim getcie. Zmarł podczas II wojny światowej.
236. **Sapalski Bolesław**, ur. 24 III 1867. Tancerz i aktor. Występował we Lwowie, Krakowie, Wiedniu, Lublinie, Warszawie. Od 1930 r. zamieszkał w Schronisku Artystów Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. Zmarł w Skolimowie 1 IX 1939 r.
237. **Sawicka Sabina**. Aktorka, recytatorka i pieśniarka. Występowała od 1927 r. w Warszawie, Katowicach, Lwowie, Wilnie i Poznaniu. Zabita przez pocisk w Budapeszcie w 1945 r.
238. **Siezieniewski Stanisław**. Aktor i reżyser. Występował od 1926 r. w Rydze, Łodzi i Wilnie. Rozstrzelany w Warszawie w egzekucji publicznej 3 XII 1943 r.
239. **Silich Arystydes**, ur. 22 I 1852 w Trieście. Śpiewak operowy. Debiutował w Mediolanie i występował we Włoszech. W 1890 przyjechał na gościnne występy do Warszawy, gdzie występował do roku 1906. W 1906 r. opuścił Polskę i zamieszkał w Trieście. Z życia artystycznego wycofał się w 1922 r. Zmarł w Trieście w 1943 r.
240. **Skarżyński Tadeusz**, ur. 10 IV 1886 w Kutnie. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował od 1908 w Łodzi, Wilnie, Kijowie, Płocku, Radomiu, Warszawie. W l. 1929 - 1931 dyrektor teatru objazdowego w Płocku. W l. 1932 - 1939 występował jako aktor w Gdyni i Warszawie. W czasie II wojny światowej działał w organizacjach wojskowych. W marcu 1944 r. aresztowany przez Gestapo i osadzony w więzieniu w Radomiu, gdzie zmarł 2 IV 1944 r.
241. **Słubicka Stanisława**, ur. 15 VI 1874 lub 15 VII 1878 w Piętnie pow. Ka-

- lisz. Występowała w Poznaniu, Łodzi, Krakowie i Warszawie. Grała także w filmach. Zmarła w Warszawie 8 V 1944 r.
242. **Ślupski Olaf**, Aktor. Występował od 1927 r. w Płocku, Warszawie, Grodnie. Zmarł podczas II wojny światowej, zapewne podczas powstania Warszawskiego.
243. **Sobotkowska Joanna Janina** zam. Szafrąńska. Aktorka. Działała w l. 1924 - 1939. Występowała w Grudziądzu, Lublinie, Toruniu, Warszawie, Łucku, Bydgoszczy. Zmarła podczas II wojny światowej.
244. **Socha Artur**, ur. 26 II 1896 r. w Warszawie. Aktor. Występował w Katowicach, Krakowie, Łodzi, Warszawie. Grał także w filmach. Zmarł w Szkocji 14 XII 1943 r.
245. **Sokolich Antonina**, właśc. Cholewska, ur. 13 VI 1879 w Szczerzowie woj. łódzkie. Aktorka i organizatorka teatrów robotniczych. Występowała w Częstochowie, Lublinie, Sosnowcu. Od r. 1902 członek PPS od 1920 KPP. W l. 1908 - 1914 studiowała na Sorbonie w Paryżu. Po powrocie do kraju od 1919 r. organizowała teatry robotnicze w Warszawie. Podczas II wojny światowej należała do Stowarzyszenia Przyjaciół ZSRR i organizacji „Sierp i Młot”. Aresztowana 29 IV 1942 r. zginęła w Oświęcimiu-Brzezince 20 XII 1942 r.
246. **Sowiński Marceli**, ur. 27 V 1880 w Chmielniku k. Rzeszowa. Śpiewak. Występował w Warszawie, Poznaniu i Lwowie a także w Niemczech i Austrii oraz w USA. Profesor Konserwatorium Muzycznego w Warszawie. Zmarł w Warszawie 9 II 1944 r.
247. **Sroczyński Kazimierz**, ur. 13 IV 1905 w Nowym Dworze. Aktor. Występował w Wilnie, Łodzi, Toruniu. Po wkroczeniu Niemców został aresztowany 25 X 1939 i rozstrzelany w Łodzi w październiku 1939 r.
248. **Stajewska Wanda** zam. Pessis. Śpiewaczka. Karierę śpiewaczą rozpoczęła od 1895 r. za granicą (Paryż, Haga). Od 1904 występowała we Lwowie, Warszawie, później w Paryżu, Nicei, Monte Carlo, Brukseli i Londynie. Zmarła w Warszawie 12 II 1943 r.
249. **Stanisławski Stanisław** właśc. Bratman, ur. 6 IX lub 22 X 1870 w Warszawie. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował we Lwowie, Krakowie, Łodzi. Od 1919 r. pracował w Warszawie jako aktor i reżyser. Od 1924 r. wykładał w Warszawskiej Szkole Dramatycznej. W l. 1933 - 1939 był profesorem PIST. Działalność pedagogiczną kontynuował na tajnych zajęciach PIST. Brał udział w pracach tajnego Zespołu Studyjnego pod kierunkiem E. Wiercińskiego. Zmarł w Warszawie 10 I 1941 r.
250. **Stańczyk-Nadworny Stefan**, ur. 1887. Aktor. W l. 1929 - 1934 występował w Toruniu. Zmarł podczas II wojny światowej.
251. **Starno-Szałas Edward**, ur. ok. 1879. Śpiewak, kierownik artystyczny. Z zawodu był inżynierem. W l. 1905 - 1906 występował w T. Wielkim w Warszawie. W 1919 r. był kierownikiem artystycznym teatru w Dolinie Szwajcarskiej. W późniejszych latach już prawdopodobnie nie występował. Zmarł 10 XI 1943 r.
252. **Staszewski Janusz**, ur. 3 II 1894 w Mławie. Aktor. Występował w Warszawie, Łodzi, Krakowie, Toruniu, Katowicach, Wilnie i Lwowie. Zginął w Majdanku w 1942 r.
253. **Stern Władysław**, ur. 13 V 1879 w Warszawie. Dyrygent. Ukończył Instytut Muzyczny w Warszawie, kontynuował studia w Lipsku. Pracował jako dyrygent teatrów w Lipsku i Weimarze. W l. 1923 - 1924 był dyrygentem orkiestry teatru „Reduta”. Z powodu utraty słuchu wcześniej wycofał się z pracy. Zmarł w Warszawie w 1941 r.
254. **Stępniewski Józef**, ur. 13 III 1883.

- Aktor, śpiewak. Występował w Krakowie, Lwowie, Katowicach. Do 1939 r. reżyserował przedstawienia w Krakowskim Towarzystwie Operowym. Zmarł w Krakowie 10 IX 1945 r.
255. **Sulina Gottowt Helena**, ur. 16 XII 1883 w Warszawie. Aktorka. Występowała we Lwowie, Poznaniu, Krakowie, Warszawie. Grała także w filmach. Przed I wojną światową pracowała w patronacie opiekującym się więźniami politycznymi. W l. 1932 - 1939 była członkiem Zarządu Głównego ZASP, opiekowała się Schroniskiem w Skolimowie. Pisała artykuły i felietony, m. in. do „Kurieria Porannego”. Zginęła podczas powstania warszawskiego w sierpniu 1944 r.
256. **Szacki Maksymilian**. Aktor, reżyser. W l. 1924 - 1925 pracował jako reżyser „Sceny Robotniczej” w Łodzi. W l. 1926 - 1932 występował w Warszawie i Łodzi. Od 1932 r. dyrektor administracyjny w teatrze lwowskim. Zginął jako żołnierz Armii Krajowej (pseud. „Wiktor”) w czasie II wojny światowej.
257. **Szafrański Edmund**, ur. 17 X 1889 w Warszawie. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Warszawie, na terenie Rosji, w Lublinie, w czasie I wojny światowej we frontowym teatrze objazdowym, później w Bydgoszczy, w Płocku, Włocławku, Grudziądzu, Łodzi i Toruniu. W czasie II wojny światowej reprezentował podziemną komórkę wojskową ZASP. Zginął jako uczestnik powstania warszawskiego we wrześniu 1944 r.
258. **Szefer Oskar**, ur. ok. 1886. Dyrektor teatru. Kierował zespołami teatralnymi w Łodzi od 1914 - 1919. Później, wobec nieprzychylniej kampanii miejscowej prasy usunął się z życia teatru i pracował jako urzędnik. Zmarł w Warszawie 18 III 1942 r.
259. **Szejer Ludwik**, ur. 24 VIII 1874 w Warszawie. Aktor i dyrektor teatru. Występował w Warszawie, Łowiczu, Lublinie, Płocku, Radomiu, Łodzi. Zmarł w Łodzi 10 IX 1940 r.
260. **Szerszyński Kazimierz**, ur. 27 VIII 1888 w Radomiu. Aktor i śpiewak. Występował w Warszawie w teatrach muzycznych, także w Rosji, w Paryżu i Katowicach. Zmarł w Warszawie 6 IX 1943 r.
261. **Szkudelski Jan**. Aktor. Występował od 1907 r. w teatrach objazdowych, później w Krakowie, Lwowie, Zakopanem, Toruniu, Warszawie. Prawdopodobnie od 1925 r. zrezygnował z pracy w teatrze. Zmarł w Warszawie 18 I 1945 r.
262. **Sznage Maria** zam. Andruszewska, ur. 2 II 1864 w Warszawie. Aktorka i tancerka. Występowała w Warszawie, Lwowie, Krakowie, na terenie Rosji, w Łodzi, Toruniu. Zmarła we Lwowie ok. 1942 r.
263. **Szosland Stefan**, ur. 31 XII 1886 w Łodzi. Aktor, śpiewak. Występował w Sosnowcu, Łodzi, Warszawie, Grodnie, Wilnie, Lwowie. Zmarł w okolicach Lwowa w 1941 r.
264. **Szpakiewicz Mieczysław**, ur. 1 I 1890 w Sandomierzu. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Ukończył wydział farmacji na uniwersytecie w Kazaniu. Uczył się też w szkole dramatycznej. Występował w Warszawie, Katowicach, Wilnie, Lwowie, Toruniu, Poznaniu i Łodzi, organizował teatry objazdowe. Od marca 1944 do kwietnia 1945 r. był kierownikiem artystycznym i reżyserem teatru dramatycznego w Wilnie. Na krótko przed śmiercią przeniósł się do Torunia. Był współorganizatorem ZASP i członkiem Zarządu Głównego. Opublikował liczne artykuły na temat teatru. Wygłaszał odczyty i pogadanki radiowe. Zmarł w Toruniu 26 VI 1945 r.
265. **Szumaska Olga**, ur. 1907. Śpiewaczka. Występowała we Włoszech, Francji oraz w Warszawie. Zginęła

- w Warszawie podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
266. **Szymański Edmund**, ur. ok. 1891. Aktor. Występował w teatrach warszawskich. W l. 1918-1939 pełnił funkcję sekretarza w T. Polskim i Małym, występując niekiedy w drobnych rolach. Zmarł w Warszawie 5 IX 1941 r.
267. **Szymulska Janina** zam. Gwiazdeczka, ur. ok. 1892. Aktorka i śpiewaczka. Występowała w Warszawie, Lwowie i w Krynicy. Zmarła w Warszawie 4 X 1941 r.
268. **Szyndler Jerzy**, ur. 1898. Aktor i reżyser. Występował w teatrach warszawskich, łódzkich, poznańskich i pomorskich. Od 1921 r. we Lwowie, także jako reżyser. W czasie II wojny światowej przebywał w Warszawie, gdzie reprezentował (z E. Szafrąnskimi) podziemną komórkę ZASP. Ogłaszał artykuły na temat teatru, m. in. w „Scenie Polskiej” oraz w „Kurierze Porannym”. W czasie II wojny światowej wydał konspiracyjnie broszurę pt. *Teatr w państwie społecznym*. Zginął w czasie powstania warszawskiego na Starym Mieście jako sierżant 104 kompanii Syndykalistów, 3 IX 1944 r.
269. **Śledziński Teodor**, ur. 1 IV 1862 w Makowie Mazowieckim. Dyrygent. Od 1878 r. pracował jako dyrygent i korepetytor (teatry warszawskie oraz orkiestry wojskowe). W 1923 r. przeszedł na emeryturę. Zmarł w Warszawie 28 IX 1939 r.
270. **Śliwa Roman**. Aktor. Zginął w 1939 r.
271. **Śliwicki Józef**, ur. 26 XII 1867 w Warszawie. Aktor, reżyser i kierownik teatru. Występował w Warszawie, Lwowie, Wilnie, Kijowie, Paryżu, Łodzi, Poznaniu i Toruniu. Grał także w filmach. Profesor Szkoły Aplikacyjnej klasy dramatycznej przy Warszawskim Towarzystwie Muzycznym, profesor Państwowej Szkoły Dramatycznej w Warszawie. „Był jednym z najbardziej zasłużonych działaczy społecznych w dziejach polskiego aktorstwa”. W 1905 r. inicjator strajku aktorskiego, w 1918 współorganizator i założyciel ZASP, później wieloletni przewodniczący tego Związku. Członek zasłużony i honorowy ZASP. Podczas II wojny światowej uczestniczył w konspiracyjnych pracach Związku, ratując jego majątek i archiwum. Zmarł w Jędrzejowie, po deportacji z Warszawy 7 X 1944 r.
272. **Śliwiński Stanisław**, ur. 21 IV 1893 w Warszawie. Scenograf, malarz. Od 1913 r. dekorator T. Polskiego w Warszawie. Ukończył Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem J. Mehoffera. Później pracował nad dekoracjami dla Nowego „Ateneum” i T. Letniego. W l. 1916-1919 wykonał projekty dla ponad 200 dekoracji. Równocześnie uprawiał malarstwo sztalugowe. „Zaliczany do najbardziej nowoczesnych polskich scenografów”. Jego projekty scenograficzne były eksponowane za granicą, m. in. w Nowym Jorku i Paryżu (w 1937 r.), gdzie otrzymał *Grand Prix*. Od sierpnia 1939 żył w nędzy, utrzymując się wyłącznie ze sprzedaży obrazów. Zmarł na gruźlicę 30 X 1940 r.
273. **Śmiałowski Zbigniew**, ur. 1885 w Berezie Kartuskiej. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Wilnie, pracował tam także jako reżyser oraz dyrektor administracyjny i artystyczny. Nazywano go „jedną z najpopularniejszych w Wilnie osobistości”. Zmarł w Wilnie 18 IV 1943 r.
274. **Świerczewska Nina** z Kalkstein-Stolińskich. Aktorka. Występowała od 1932 r. w Toruniu i Warszawie, w l. 1940-1941 w Wilnie. „Należała do najpopularniejszych aktorek warszawskich”. Grała także we fil-

- mach. Zmarła w Warszawie w marcu 1943 r.
275. **Świecka Michalina**, ur. 6 IX 1860. Aktorka, śpiewaczka. Występowała głównie w operetkach, w Kielcach, Płocku i Warszawie. Zamordowana w Warszawie 6 X 1944 r.
276. **Tański Roman**, właśc. Śmietański ur. 21 VI 1891 w Wieluniu lub Włocławku. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował w Łodzi, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Grudziądzu, Częstochowie, Grodnie, Sosnowcu, w Poznaniu i Warszawie. W czasie II wojny światowej brał udział w konspiracji. Aresztowany 26 III 1944 r. i uwięziony na Pawiaku. Zamęczony przez Gestapo w Alei Szucha 26 IV 1944 r.
277. **Tartakowicz Adam**, właśc. Tartakow. Aktor. Występował od 1917 r. w Łodzi, Lwowie i Warszawie. Zmarł podczas II wojny światowej.
278. **Tatarkiewicz Konstanty**, ur. 14 I 1884 r. Aktor i reżyser. Występował w Lublinie, Sosnowcu, Płocku, Częstochowie, Łodzi, Bydgoszczy i Poznaniu. We Lwowie, Katowicach, Warszawie. W l. 1940 - 1941 grał i reżyserował w Warszawie w jawnym teatrze „Komedia”. Zmarł na ulicy w czasie powstania warszawskiego 7 VIII 1944 r.
279. **Tatarkiewicz Woskowska Zofia**, ur. ok. 1905 w Warszawie. Aktorka. Debiutowała w 1922 r. w Warszawie. Występowała w Poznaniu, Łodzi i Warszawie. Zginęła od bomby w czasie powstania warszawskiego we wrześniu 1944 r.
280. **Tatrzeński Michał**, właśc. M. Stawiniewicz, ur. 26 VIII 1886 r. w Hamerni pow. Rawa Ruska. Aktor, śpiewak i reżyser. Występował od 1909 r. w Krakowie, Lwowie, Kijowie, Wilnie, Warszawie i w l. 1939 - 1941 w Państwowym Polskim Teatrze Dramatycznym we Lwowie. Zmarł nagle na serce we Lwowie 26 XI 1941 r.
281. **Tokarski Zygmunt**, ur. 28 III 1892 w Lublinie. Śpiewak, aktor i tancerz. Występował od 1919 r. w Warszawie w rolach operowych i operetkowych oraz dramatycznych. Występował także gościnnie w Częstochowie, Grodnie, Łodzi, Katowicach. Zmarł w Warszawie 30 XI 1939 r.
282. **Tomasik Janusz**, ur. 31 V 1887 w Warszawie. Aktor. Występował w Warszawie. Zmarł w Warszawie 25 IX 1939 r.
283. **Tomaszewski Karol**, ur. 4 XI 1906 w Warszawie. Aktor. Występował w teatrach objazdowych. Zmarł we wrześniu 1939 r.
284. **Trapsza Tekla** zam. Krywułtowa, ur. 23 IX 1873 w Kaliszu. Aktorka. Występowała w Warszawie, gościnnie w Łodzi, Lwowie, Poznaniu. Grała także w filmach. Zmarła w szpitalu w Warszawie po upadku powstania, 27 X 1944 r.
285. **Trombini Emilia**, ur. ok. 1856 w Kaliszu. Śpiewaczka. Występowała we Włoszech i w Warszawie. Zmarła w Warszawie 30 VI 1941 r.
286. **Truszyński Stefan**, ur. 3 VIII 1882 pod Ciechanowem. Aktor. Występował najpierw w teatrach objazdowych w Kaliszu i Ciechocinku, później w Kijowie, Kielcach i Grudziądzu oraz w Częstochowie. Zmarł w Warszawie w 1944 r.
287. **Turowicz Jadwiga**, ur. 7 VII 1885 w Warszawie. Aktorka i pedagog. Występowała w Sosnowcu, Lublinie, Łodzi, Poznaniu i Warszawie, także w polonijnych zespołach we Francji. Od 1924 r. wykładała w Warszawie w Szkole Dramatycznej, a od 1932 r. w PIST. Pracę tę kontynuowała także w czasie okupacji w podziemnym PIST. Zmarła w Łodzi 14 XI 1945 r.
288. **Turski Stefan**, właśc. Tureczek, ur. 26 XII 1875 r. Aktor, reżyser i dyrektor teatru, autor sztuk ludowych, piewca przedmieść krakowskich (*Krowoderskie zuchy*). Występował od 1897 r. w Krakowie, kiero-

- wał także teatrem objazdowym, występującym na terenie całego kraju. Zmarł w Krakowie 5 I 1945 r.
289. **Tyleczyński Józef**, także J. Tylko-Tyleczyński, ur. ok. 1897. Aktor. Występował w teatrach poznańskich. Uczestniczył w kampanii wrześnieowej 1939 r. W czasie okupacji w obozie jenieckim. Zmarł w Poznaniu 4 XI 1945 r.
290. **Tyllia Bolesław**, ur. 10 III 1900 w Strzelcach. Dyrygent. W l. 1922 - 1934 dyrektor opery i operetki w Poznaniu. Od 1934 r. dyrektor T. Wielkiego w Warszawie. Zmarł w Warszawie 13 I 1940 r.
291. **Tymieniecki Stefan**, kierownik muzyczny. Działał od 1920 r. W l. 1921 - 1923 pełnił funkcję kierownika muzycznego w T. „Reduta” w Warszawie. Od 1924 - 1938 r. był referentem muzycznym w Rozgłośni Polskiego Radia w Warszawie. Zmarł podczas II wojny światowej.
292. **Urbański Roman**. Aktor i reżyser. Występował od 1923 r. T. Miejskim w Łodzi. W 1929 r. w Toruniu, w 1937 - 1939 w Łodzi. Zmarł 14 X 1945 r.
293. **Utnik Kazimierz**. Aktor. W sezonie 1935/1936 występował w T. im. Słowackiego w Krakowie, potem prawdopodobnie w Łodzi. W sezonie 1937/1938 w Kaliszu, a następnie w Grodnie. Zmarł podczas II wojny światowej.
294. **Veidt Nina**, czasem Veith. Aktorka. W r. 1936 ukończyła PIST w Warszawie. W l. 1936 - 1938 występowała w Łucku, w 1938 - 1939 w Sosnowcu. W czasie II wojny światowej uczestniczyła w ruchu konspiracyjnym, za co została aresztowana. Skazana na śmierć i ścięta w Berlinie w marcu 1943 r.
295. **Vorbrott Kazimierz**. Aktor, dyrektor teatru. Występował od 1915 r. w Sosnowcu, Wilnie, Poznaniu, Grodnie. W l. 1938 - 1939 objął z J. Pelszykiem dyrekcję T. Miejskiego w Sosnowcu. Zmarł w Modlinie w 1939 r.
296. **Wallek-Walewski Bolesław**, ur. 23 I 1885 we Lwowie. Dyrygent i kompozytor. Współzałożyciel i profesor teorii muzyki w Instytucie Muzycznym, a od 1938 r. dyrektor Konserwatorium Towarzystwa Muzycznego. Organizator zespołów chóralnych. W 1919 r. kierownik krakowskiego Towarzystwa Śpiewaczego „Echo”, od 1931 dyrygent w T. Miejskim Opera-Operetka; od 1931 r. dyrygent opery krakowskiej i Filharmonii Krakowskiej. W czasie II wojny światowej prowadził wykłady muzyczne dla tajnych zespołów artystycznych w Krakowie. Zmarł w Krakowie 9 IV 1944 r.
297. **Warzyński Franciszek**. Tancerz. Występował od 1900 r. w 1911 opuścił Warszawę, angażując się do baletu S. Diagilewa, gdzie występował do 1914 r. W l. 1914 - 1931 był solistą charakterystycznym baletu A. Pawłowej. Po powrocie do Warszawy w l. 1931 - 1939 występował w T. Wielkim. Zmarł w czasie II wojny światowej.
298. **Weiss Olga**, ur. 20 X 1866. Aktorka. Występowała od 1892 r. w Warszawie, Łodzi, Sosnowcu, Częstochowie, Piotrkowie, Radomiu, Płocku, Lublinie, Wilnie. Zmarła w Skolimowie 30 III 1945 r.
299. **Wernisówna Jadwiga**. Aktorka. Występowała w l. 1920 - 1939 w teatrach łódzkich. Zginęła w czasie II wojny światowej w getcie łódzkim, ok. 1943 r.
300. **Węgierko Aleksander**, ur. 17 VII 1893 w Warszawie. Aktor, kierownik artystyczny. Debiutował w 1912 r. w Wilnie. Występował w Warszawie, Krakowie, Łodzi; gościnnie w Bydgoszczy i Katowicach (jako aktor i reżyser). Od października 1939 do czerwca 1941 r. był organizatorem teatru polskiego w BSRR w Grodnie. Według ustnej informacji uzyskanej przez J. Schillerową,

- zginął w czasie bombardowania Mińska. Inna wersja mówi, że ukrywał się jakiś czas a potem sam oddał się w ręce *Gestapo* i został wywieziony do obozu koncentracyjnego. Zginął 24 VI 1941 r.
301. **Węgrzyn Mieczysław**, ur. 28 IX 1909 w Krakowie. Aktor. Występował od r. 1931 w Łodzi, w l. 1933 - 1935 w Wilnie, w l. 1935 - 1938 w Krakowie, w l. 1939 - 1941 we Lwowie. W 1941 r. jesienią wrócił do Krakowa, gdzie 16 IV 1942 r. został aresztowany, wywieziony do obozu w Oświęcimiu. Rozstrzelany w obozie w Oświęcimiu 27 V 1943 r.
302. **Wiliński Aleksander**, właśc. A. Heller, ur. 6 V 1869 w Wilnie. Dyrygent, śpiewak. Występował od 1888 r. w Moskwie, Petersburgu, Londynie, Wilnie, Krakowie, Toruniu i Bydgoszczy, we Lwowie, Warszawie. Zginął podczas II wojny światowej, około 1941 r.
303. **Winiaszkiewicz Józef**, ur. 13 IV lub 19 XII 1886 w Warszawie. Aktor, śpiewak, reżyser i dyrektor teatru. Debiutował w 1907 r. Występował w Łodzi, Płocku, Sosnowcu, Poznaniu, Lublinie, Warszawie, Krakowie. Od 1933 - 1939 był aktorem i reżyserem T. Polskiego w Katowicach. Podczas II wojny światowej aresztowany przez *Gestapo* i wywieziony do Majdanka, gdzie zmarł 18 VI 1941 r.
304. **Winiaszkiewicz Michalina**, ur. 3 V 1888 w Jasienicach k. Warszawy. Śpiewaczka. Występowała od 1913 r. w Poznaniu i Lublinie oraz w teatrach objazdowych. Zmarła ok. 1941 r.
305. **Wisłobocka, Wisłobodzka Maria**, pseud. Helon, ur. 7 X 1867 w Stanisławowie. Aktorka. Debiutowała w 1881 r. Występowała we Lwowie, Krakowie. W 1924 r. przeszła na emeryturę, ale do 1939 r. występowała niekiedy w teatrach lwowskich. Zmarła w Semipałatyńsku w Kazachstanie 11 XI 1942 r.
306. **Wiskind Maksymilian**. Aktor i reżyser. W 1936 r. ukończył wydział reżyserski PIST. Początkowo pracował w teatrach żydowskich. Występował w Wilnie i Łodzi. W 1942 r. wywieziony z warszawskiego getta, zginął w obozie zagłady.
307. **Wiśniewska Jadwiga**, ur. 8 VIII 1878 w Smołdynowie na Wołyniu. Aktorka. Występowała w Poznaniu, Lublinie, Kaliszu, Częstochowie i Piotrkowie. Przed I wojną światową utrata wzroku uniemożliwiła jej pracę. W czasie II wojny światowej przeniosła się do Schroniska Artystów Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. Zmarła w Skolimowie 9 I 1944 r.
308. **Wiśniewski Łucjan**, właśc. Kozłowski, ur. 20 IV lub 23 IV lub 7 V 1873 r. w Korobiszycach na Wołyniu. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Debiutował w 1891 r. Występował w Częstochowie, Sosnowcu, Łodzi, Warszawie, Toruniu i Katowicach. Od 1930 r. wycofał się z życia artystycznego i przebywał w Schronisku Weteranów Scen Polskich w Skolimowie. Zmarł w Skolimowie 17 X 1939 r.
309. **Wiśniowski Józef**, ur. 8 III 1878 w Krakowie. Dyrektor teatru, kierownik literacki i reżyser. W l. 1918 - 1921 kierownik literacki i reżyser, dyrektor T. Powszechnego w Krakowie. W l. 1919 - 1933 dyrektor Miejskiej Szkoły Dramatycznej w Krakowie. W l. 1934 - 1938 pełnił funkcję kierownika literackiego T. Polskiego w Katowicach. Był autorem licznych prac o teatrze krakowskim i dziejach teatru. „Znany poeta i pisarz dramatyczny, autor studiów literackich i powieści”. Zmarł w Młyńczyskach k. Limanowej 29 VII 1942 r.
310. **Wiał Andrzej**, właśc. Gustaw Baumritter, ur. 17 III 1895 w Łodzi. Kierownik artystyczny i literacki, reżyser i dyrektor teatru. Od 1914 r. działał stale w Warszawie, jako

- autor tekstów, z warszawskimi kabaretami i teatrykami, kierownik literacki i artystyczny, reżyser m. in. kabaretów „Stańczyk”, „Qui Pro Quo”, „Perskie Oko”, „Hollywood”, „Ali Baba”. Autor i tłumacz librett operetkowych, setek tekstów piosenek. Opracował i wystawił kilkadziesiąt rewii, pisał też recenzje i felietony filmowe. Zamordowany przez Gestapo w 1941 lub 1942 r.
311. **Wojciechowski Karol**. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Występował od 1901 r. w Lublinie, Kijowie, Częstochowie, Warszawie, Łodzi, Płocku, Grudziądzu, Warszawie. Zmarł w Warszawie w 1943 lub 1944 r.
312. **Wojewódzka Maria**, właśc. Miller, ur. w Poznaniu. Aktorka, śpiewaczka. Występowała od 1881 r. w Łowiczu, Lublinie, Radomiu, Warszawie, Krakowie, Paryżu i Petersburgu. Po 1918 r. opuściła scenę. Zmarła w Warszawie 1944 r.
313. **Wolfstahl Bronisław** ur. 22 VII 1883 w Kamieńcu Podolskim. Dyrygent. Studia muzyczne odbywał w Wiedniu. Od 1907 r. nauczyciel gry na fortepianie, kierownik i dyrygent, chórmistrz (od 1908 r.) opery Lwowskiego Teatru Miejskiego. W l. 1926 - 1928 pierwszy dyrygent *Volksoper* we Wiedniu. W l. 1933 - 1935 dyrygent T. Wielkiego w Warszawie, w l. 1935 - 1936 dyrygent Filharmonii w Warszawie. Do 1939 r. profesor Wyższej Szkoły Muzycznej im. Chopina w Warszawie. Zamordowany w czasie powstania warszawskiego 5 IX 1944 r.
314. **Wolińska Maria**. Aktorka. Rozstrzelana w Warszawie w październiku 1943 r.
315. **Woskowski Jerzy**, właśc. Sokółski, ur. ok. 1890 w Łodzi. Aktor i reżyser. Występował w Poznaniu, Łodzi, Warszawie. Od ok. 1930 r. działał jako reżyser. Występował także w filmach. Zmarł w Warszawie przed 26 XI 1942 r.
316. **Wraga Roman**, ur. ok. 1895. Śpiewak. Debiutował ok. 1920 r., występował w Katowicach, Wilnie, Warszawie, gościnnie w Łodzi, Lwowie, Krakowie, Poznaniu. W l. 1940 - 1942 występował w jawnych teatrach w Warszawie. Zmarł w Warszawie 16 VII 1942 r.
317. **Wybrański Wincenty**, właśc. Wibralik, inny pseud. Wybranowski. Aktor. Występował od 1911 r. we Lwowie, Moskwie, Kijowie, Łodzi, Krakowie, Poznaniu, Częstochowie i Warszawie. Zmarł w Warszawie 20 V 1944 r.
318. **Wywicz-Wichrowski Karol** ur. 1 VIII 1897 w Warszawie. Aktor i reżyser. Występował od 1920 r. w Warszawie, Wilnie, Krakowie; a w latach 1935 - 1941 w Wilnie. Współpracował także z Polskim Radio. W dniu 11 maja 1943 r. został aresztowany przez hitlerowców i rozstrzelany w Wilnie 7 VII 1943 r.
319. **Wysocka Stanisława** z Dziegielewskich, pseud. Wilska, ur. 7 V 1877 w Warszawie. Aktorka, reżyser i dyrektor teatru. Debiutowała ok. 1894 r. w Siedlcach; występowała w Petersburgu, Rydze, Moskwie, Kielcach, Poznaniu, Krakowie i Warszawie. Wykładała w PIST. Występowała także w filmach. Po wybuchu II wojny światowej współpracowała z konspiracyjnym PIST i do ostatnich dni życia udzielała lekcji. Zmarła w Warszawie 17 I 1941 r.
320. **Wysocki Antoni Godziemba**, ur. 17 I lub w sierpniu 1872 w Hrehorowie k. Stanisławowa. Pisarz i dyrektor teatru. „Był znanym literatem i dziennikarzem, autorem wielu powieści i szkiców oraz kilku dramatów”. Od ok. 1911 do 1913 r. organizator nowych teatrów we Lwowie. W okresie międzywojennym zajmował się pracą literacką. Zginął zamordowany przez hitlerowców w czasie powstania warszawskiego 14 VIII 1944 r.
321. **Wysocki Franciszek**, właśc. Geldfelsch lub Geldflasch, ur. 22 VII

- 1855 we Lwowie. Aktor, reżyser i pedagog. Występował od 1872 r. w Poznaniu, Warszawie, Lublinie, Lwowie i Krakowie. Pracował także jako pedagog. Był członkiem zasłużonym ZASP. Zmarł w 1939 lub w 1941 r. w Rabce.
322. **Wzorczykowski Antoni**, ur. 25 III 1882 w Łomży. Aktor i dyrektor teatru. Występował od 1900 r. w Łomży, Sosnowcu, Kaliszu, Lublinie, Bydgoszczy, Grudziądzu, Grodnie i Warszawie. Zmarł 9 I 1940 r. w Pruszkowie k. Warszawy.
323. **Zabielski Wacław**. Aktor i reżyser. Występował od 1911 r. na terenie Rosji, potem w Warszawie, Gdańsku, Wilnie i Lwowie. Po wybuchu II wojny światowej (prawdopodobnie jeszcze we wrześniu 1939 r.) zginął, zamordowany przez nacjonalistów ukraińskich.
324. **Zacharewicz Witold**, ur. ok. 1912. Aktor. W l. 1933 - 1939 występował w Warszawie. Grał także w wielu filmach. Występował od 1940 r. w Warszawie w jawnych teatrach. Aresztowany przez Gestapo, zginął zamordowany w obozie w Oświęcimiu 8 II 1943 r.
325. **Zajączkowski Marian**. Aktor. Występował od 1914 r. w teatrach warszawskich, także w filmach. Zmarł w czasie II wojny światowej.
326. **Zakrzewski Jan**, właśc. Klein, ur. 1 V 1874 r. we Lwowie. Aktor, śpiewak i dyrektor teatru. Występował od ok. 1893 r. we Lwowie, Częstochowie, Lublinie, Sosnowcu, Kaliszu, Poznaniu, Grudziądzu i Warszawie. Grał także w filmach. Zmarł w Warszawie w 1939 r.
327. **Zawistowski Władysław**, ur. 21 VI 1897 w Warszawie. Krytyk literacki i teatralny, kierownik literacki, poeta. Wybór jego recenzji z lat międzywojennych ukazał się w książce pt. *Teatr warszawski między wojnami* (Warszawa 1971). Był redaktorem naczelnym „Sceny Polskiej”, wykładowcą w Państwowej Szkole Dramatycznej przy Konserwatorium Muzycznym. W sezonie 1938 - 1939 objął dyrekcję Zarządu TKKT oraz kierownictwo PIST. W konspiracji działał w Departamencie Kultury i Sztuki Delegatury Rządu na Kraj. Podczas powstania warszawskiego wywieziony został przez Niemców do obozu koncentracyjnego w Neuengamme, gdzie zmarł 30 XII 1944 r.
328. **Zbierzchowska-Gadomska Halina**, pseud. Halszka Grimali, także Hermanowska. Aktorka, śpiewaczka. Występowała od 1919 r. w Warszawie, Sosnowcu i Katowicach. Zmarła w Warszawie 31 V 1943 r.
329. **Zborowski Stefan**. Aktor, reżyser i dyrektor teatru. Działał od 1906 r. w Poznaniu, w teatrach objazdowych w Lublinie, Kaliszu, Łodzi, w Rosji, Bydgoszczy, Gdańsku, Toruniu, Lublinie i Grodnie. Zmarł w Kielcach w 1944 r.
330. **Zegadłowicz Emil**, ur. 20 VII 1888 w Bielsku-Białej. Dramatopisarz i kierownik literacki, „Wybitny poeta, powieściopisarz i dramatopisarz”. Od 1927 r. był kierownikiem literackim T. Polskiego w Poznaniu. W l. 1928 - 1930 redagował w Poznaniu dwutygodnik „Świat Kulis”, poświęcony sprawom teatralnym. W 1928 r. zorganizował w Poznaniu, wraz z W. Roguskim, kabaret artystyczno-literacki „Zdziebko”. W sezonie 1933 - 1934 był kierownikiem literackim w T. Polskim w Katowicach. Zmarł w Sosnowcu 24 II 1941 r.
331. **Zieleniewska Halina** zam. Brodzikowska ur. 15 VI 1896 w Tomsku. Aktorka. Występowała w l. 1921 - 1926 w zespole Teatru „Reduta”, a później w zespole objazdowym pod kierownictwem E. Wiercińskiego. Zmarła w Warszawie 28 IX 1944 r.
332. **Zielińska Anna Maria**, ur. 1885. Aktorka. Debiutowała w 1901 r. w Krakowie. Występowała w Pozna-

- niu, Sosnowcu, Lwowie, Krakowie i Warszawie. Zmarła w Warszawie w 1940 r.
333. **Zielińska-Chrzanowska Lili**, ur. 30 IV 1911 w Warszawie. Aktorka. W l. 1920-1925 występowała w warszawskich teatrach rewiowych. W l. 1931-1933 w Warszawie (T. Narodowy, T. Polski), potem w teatrach Bydgoszczy, Poznania, Wilna i znowu w Warszawie. Zamordowana w czasie powstania warszawskiego w 1944 r.
334. **Ziemkiewicz Aleksandra** z d. Miller, ur. ok. 1866 w Płocku. Aktorka, tancerka. Występowała od 1882 r. w Warszawie, Radomiu, Lublinie, Petersburgu, Łodzi, Krakowie, Sosnowcu. W 1922 r. w T. Dramatycznym w Warszawie. Zmarła w Warszawie w 1944 r.
335. **Znicz Michał**, właśc. Feiertag, ur. 1888 w Warszawie. Aktor i reżyser. Występował od 1918 r. w Warszawie, Krakowie, Łodzi i Lwowie. Od 1933 r. w Warszawie także jako reżyser. W czasie II wojny światowej przebywał w Warszawskim getcie, biorąc udział w organizowanych tam przedstawieniach, potem ukrywał się w Pruszkowie, gdzie prawdopodobnie popełnił samobójstwo 24 XII 1943 r.
336. **Znicz Stanisław**, właśc. S. Feiertag. Śpiewak. Występował od 1927 r.; w l. 1927-1931 jako śpiewak rewiowy w Warszawie, od 1932 na scenie T. Wielkiego w Warszawie, w 1939 r. w teatrze w Białymstoku. Rozstrzelany przez Niemców w Wilnie w 1943 r.
337. **Zopoth Jan**, ur. ok. 1888. Śpiewak. Występował we Lwowie, Krakowie, Wrocławiu, i Warszawie. W l. 1922-30 (może i później) występował w T. Miejskim we Lwowie. Zmarł w Warszawie 21 IX 1940 r.
338. **Zuberbier Roman**, ur. 8 I 1868 w Warszawie. Tancerz. Występował od 1887 r. w Warszawie. Od 1920 r. prowadził w Warszawie szkołę tańca i współpracował dorywczo z teatrykami rewiowymi. Zmarł w Warszawie 12 II 1944 r.
339. **Związek Kazimierz**, ur. 1912 w Warszawie. Aktor, scenograf. W 1935 r. ukończył wydział aktorski PIST w Warszawie i studiował dalej na wydziale reżyserskim. Występował od 1936 r. w teatrach Warszawy (T. „Ateneum” i „Stołeczny”, T. Powstanie) jako aktor i scenograf. W 1944 r. przez krótki czas współpracował z jawnym teatrem „Jar”. Zginął w powstaniu warszawskim, wskutek eksplozji czołgu 13 VIII 1944 r.
340. **Żeleński (Boy) Tadeusz**, ur. 21 XII 1874 w Warszawie. Teatrológ, krytyk literacki i teatralny. „Znany pisarz, tłumacz, publicysta, krytyk teatralny”. W l. 1906-1908 współpracował z krakowskim kabaretem literackim „Zielony Balonik”, W l. 1919-1922 ogłaszał recenzje teatralne w „Czasie”, a od 1923-1939 w warszawskim „Kurierze Porannym” oraz „Ilustrowanym Kurierze Codziennym”. Był autorem licznych studiów pozostających w związku z ówczesnym życiem teatru w Polsce. W sezonie 1923-1924 był kierownikiem literackim T. Polskiego w Warszawie. Zamordowany we Lwowie 4 VII lub 3 VII 1941 r.
341. **Żelski Tadeusz**, właśc. Brick, ur. 1898 w Warszawie. Aktor. Występował od 1921 r. w Wilnie; Warszawie. Podczas II wojny światowej współpracował z teatrem jawnym „Jar” w Warszawie. Zginął podczas powstania warszawskiego w 1944 r.
342. **Żulicka Emma**. Tancerka. Działala od 1894 r. Od 1894 należała do corps de ballet WTR. W l. 1911-1913 (może i dłużej) do zespołu S. Diagilewa. Zmarła w sierpniu lub wrześniu 1944 r.